



Els templers a Catalunya: un balanç historiogràfic

Alumne: Sergi Cobo Morano

Estudi: Grau en Història

Tutor: Dr. Lluís To Figueras

Facultat de Lletres

Universitat de Girona

02/06/2016

*Als meus pares, que s'han llegit el treball tantes vegades com jo,
a en Marc Bouzas i a en Jaume Teixidor, que han estat amb mi donant-me el seu suport
a en Jose Gala, qui m'ha acompanyat en gairebé cada viatge a la universitat
a el meu tutor, qui m'ha corregit i dirigit pel millor camí des del principi
i a Maria Bonet Donato, qui tant amablement em va enviar els seus treballs per poder
realitzar el present treball.*

Non nobis Domine, non nobis.

Índex

1. Introducció	pàg. 2
2. Repertori bibliogràfic	pàg. 4
3. Obres generals sobre els templers catalans	pàg. 6
4. Pilars de la historiografia sobre el Temple	pàg. 9
4.1 Joaquim Miret i Sans	pàg. 9
4.2 Alan J. Forey	pàg. 14
5. Autors més recents	pàg. 18
5.1 Josep M. ^a Sans i Travé i la desfeta del Temple	pàg. 18
5.2 Laureà Pagarolas i la comanda de Tortosa	pàg. 22
5.3 Joan Fuguet i l'arquitectura del Temple	pàg. 26
5.4 Rodrigue Tréton i la comanda del Masdéu	pàg. 29
6. El Temple	pàg. 34
6.1 Els Orígens i la desfeta del Temple	pàg. 34
6.2 Aspectes socials i econòmics de l'Ordre del Temple	pàg. 38
6.3 Aspectes artístics i arquitectònics	pàg. 42
7. Arxius que contenen documentació relativa al Temple	pàg. 45
8. Edicions de col·leccions diplomàtiques	
sobre els templers a la província catalana	pàg. 46
9. Conclusions	pàg. 47
10. Bibliografia	pàg. 52
10.1 Bibliografia Auxiliar	pàg. 54
Annex 1	pàg. 60
Annex 2	pàg. 67

1.Introducció

El present treball té com a principal objectiu realitzar un balanç historiogràfic sobre l'activitat de l'Ordre dels Templers a tota la geografia de Catalunya, posant més èmfasi a les terres gironines. Aquest treball serà essencialment bibliogràfic, i englobarà no només els resultats i les opinions de les investigacions, treballs, monografies i articles dels autors més primerencs, com són Joaquim Miret i Sans i A.J. Forey, sinó també, els resultats de les investigacions, treballs, monografies i articles realitzats més recentment com són el de Laureà Pagarolas, Joan Fuguet o Josep M.^a Sans i Travé.

A partir de la lectura de la bibliografia es pretén elaborar un balanç historiogràfic sobre els templers, veure com ha anat canviant la concepció dels mateixos i la seva importància dins dels corrents historiogràfics generals. Partint de l'objectiu principal, podrem trobar-ne alguns de secundaris, com ara l'estudi de certs temes, dels quals se n'analitzaran les diferents posicions historiogràfiques al respecte. Davant la immensitat de temes que això podria englobar, s'ha decidit prioritzar-ne tres. En primer lloc, l'estructura interna de l'Ordre del temple, és a dir, els diferents rangs, títols i el seu funcionament intern. En segon lloc, caldrà també posar especial interès en els cercles socials que donaren suport a l'Ordre. I per acabar, s'analitzarà la importància de l'Ordre dins la Catalunya medieval, el patrimoni que van aconseguir i com el gestionaven.

La metodologia que s'utilitzarà al llarg del treball, és la lectura de diversos autors, per tal de tenir una imatge més global i contrastada del tema que s'anirà desenvolupant. Es posarà un especial interès en la bibliografia utilitzada pels diversos experts, que ja hem mencionat anteriorment, tot comparant-la entre els diferents treballs i obres realitzades des del segle XX fins a l'actualitat. La intenció és crear una visió global, dels diversos estudis i conclusions a les que han arribat els investigadors en els diferents apartats de les seves obres. Gràcies a aquesta visió global i diversa que les lectures proporcionaran, es podrà entendre el tema de forma més àmplia i profunda però sense perdre de vista l'objectiu del treball de fi de grau, que és no només un balanç historiogràfic sobre l'Ordre del Temple a Catalunya sinó també el coneixement de tot el que va aportar l'Orde del Temple tant a la cultura com a formació del territori de Catalunya.

L'elecció personal d'aquest tema es degut a diversos motius. El principal i més important és el fet que l'edat mitjana és una època de la història no només fosca sinó molt misteriosa i interessant. El fet de focalitzar l'obra en l'Ordre del Temple es degut a la importància que aquests cavallers han

tingut al llarg de la història, no només a la societat catalana en general sinó especialment en les terres gironines. Vaig pensar que la millor manera d'aprofitar el treball de fi de grau era agafar un tema que, ja des d'un principi, m'interessava estudiar i amb el qual no anava a quedar desil·lusionat o forçat d'alguna forma. Es més, llegint les obres d'autors com A. Forey, Joaquim Miret i Sans, Laureà Pagaroles i molts altres, he pogut descobrir una gran quantitat d'informació que ignorava malgrat la meua passió pel tema, des de la importància del significat dels diversos colors que tenen les túniques, fins a la relació que hi havia entre les comandes d'Orient i Occident, el sistema de missatgeria desenvolupat tant per terra com per mar.

2. Repertori bibliogràfic

Un anàlisi sobre la bibliografia general¹ dels ordes religiosomilitars a la península ibèrica fou publicada l'any 1976 pel professor anglès Derek W. Lomax². Aquesta obra recull de manera gairebé exhaustiva tota la bibliografia sobre els ordes militars des dels primers llibres, generalment "butllaris" o col·leccions diplomàtiques pertanyents als ordes hispànics. Els ordes dels quals es recollia la bibliografia eren els més internacionals del Temple, de l'Hospital i el Teutònic i els hispànics de Calatrava, Avis, Montjoi, Alcántara, Montesa, Santiago i Cristo. Lomax va ser un autor molt prolífic que va dedicar la seva vida a la història d'Espanya, al llarg de tota la seva carrera va realitzar un total de vint-i-cinc articles de diferents revistes, va col·laborar en un total de catorze obres col·lectives i finalment va ser l'autor de cinc llibres.

L'any 1992 dirigit pel professor Carlos Ayala, un grup integrat per ell mateix i pels col·laboradors Carlos Baquero Goñi, José Vicente Matellanes Merchan, Feliciano Novoa Portela i Enrique Rodríguez-Picavea, tots de la Universitat Autònoma de Madrid, continuà l'obra de Lomax amb un anàlisi de la historiografia sobre el tema apareguda partir de 1976, quan es tancava l'estudi del professor anglès. El resultat del seu treball fou publicat en dues parts, la primera recollia la bibliografia relativa als regnes de Castella i Lleó i va sortir a la llum el 1992³ mentre que la segona part, dedicada a la Corona d'Aragó, Navarra i Portugal aparegué l'any següent⁴.

Darrerament, els professors Carlos Ayala i Carlos Barquero, en un treball publicat el 2002, han recollit la bibliografia sobre la mateixa temàtica general hispànica apareguda a partir del 1993 fins

¹ Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 23-25). Lleida: Pagès editors.

² Lomax, D. W. (1976). *Las Órdenes militares en la Península Ibérica durante la Edad Media*. Salamanca.

³ Ayala Martínez, C. Barquero Goñi, C. Matellanes Marchan, J.V. Novoa Portela, F. Rodríguez-Picavea, E. (1992). "Las Órdenes Militares en la Edad Media peninsular. Historiografía 1976-1992. I. Reinos de Castilla y León". *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 2, pp. 119-169.

⁴ Ayala Martínez, C. Barquero Goñi, C. Matellanes Marchan, J.V. Novoa Portela, F. Rodríguez-Picavea, E. (1992). "Las Órdenes Militares en la Edad Media peninsular. Historiografía 1976-1992. II. Corona de Aragón, Navarra y Portugal". *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 2, pp. 119-169.

al 2003⁵. Amb anterioritat, María Luisa Ledesma Rubio elaborà un estat de la qüestió sobre els estudis dels ordres militars a Aragó, on féu una anàlisi de la historiografia publicada fins el 1979⁶. Així mateix a l'estudi de Prim Bertran sobre la historiografia del comtat d'Urgell, es troben referències concretes a la dels ordres militars d'aquest territori fins al 1995⁷.

També és el cas de Maria Bonet Donato⁸, qui recentment ha publicat un article on explica com el balanç sobre el coneixement de l'ordre del Temple a la Corona d'Aragó s'ha plantejat a partir d'una aproximació a les principals aportacions historiogràfiques, valorant el context que les ha inspirat, les seves mancances o possibilitats de desenvolupament. Aquesta anàlisi la completa amb l'exploració i replantejament de temes fonamentals o problemàtiques, amb la finalitat d'oferir una reflexió que vagi més enllà de la simple descripció crítica de la bibliografia. Per a això ha concretat línies i propostes de recerca relatives a l'encaix del Temple en el procés d'expansió cristiana, a la formació, administració i economia de les comandes, o a les relacions de poder entre els templers, la monarquia, altres senyors i altres sectors de la societat. D'aquesta manera proposa algunes preguntes, hipòtesis de treball i fins i tot possibles interpretacions alternatives a les explicacions existents, que serveixen per constatar la necessitat de renovació dels estudis sobre els templers, i en general sobre les ordres.

Segons Josep M.^a Sans i Travé no existeixen obres que facin un estudi exhaustiu de la historiografia dels templers a Catalunya⁹ tot i que com hem pogut veure si que s'han realitzat diversos articles que intenten sortir d'aquest esquema, falta una obra com a tal.

⁵ Ayala Martínez, C. Barquero Goñi, C. (2002). "Historiografía Hispánica y Órdenes Militares en la Edad Media, 1993-2003", *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 12, pp.87-144

⁶ Ledesma Rubio, M.L. (1979). "Las Órdenes Militares en Aragón durante la Edad Media", *I Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón*, Saragossa, pp. 101-161

⁷ Bertran Roigé, P. (1995). "La historiografía del comtat d'Urgell", *El comtat d'Urgell*, I, Lleida, Universitat de Lleida, pp. 11-16.

⁸ Bonet Donato, M. (2005). "Historiografía en Investigación sobre el Temple en la Corona de Aragón", *Milites Templi a 'Milites Templi'. Il patrimonio monumentale e artistico dei Templari in Europa. Atti del Convegno internazionale* Perugia, Sala dei Notari, 6-7 maggio.

⁹ Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 7-145). Lleida: Pagès editors.

3. Obres generals sobre els templers catalans

Seguidament veurem les obres generals sobre els templers catalans¹⁰. Van haver de passar més de seixanta anys des de la publicació de *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya* perquè sortís a la llum una obra general sobre els templers de casa nostra. És l'estudi del britànic Alan J. Forey que el 1973 publicà en anglès la primera obra amb metodologia moderna sobre els templers de la província catalana¹¹. Es podria dir, en efecte, que aquest historiador realitzà pel que fa al Temple, el projecte que inicialment s'havia proposat Miret i Sans a començament del segle XX. A la darrera època del mateix segle Josep Maria Sans i Travé publicava la primera obra en català que sintetitzava la implantació, l'organització territorial, les relacions de la província amb la casa central i el final de l'orde al nostre país, amb l'atribució dels béns a l'Hospital i la creació del nou orde de Montesa al País Valencià, i el destí de les persones dels frares.¹² Cal esmentar també, tot i que són obres de síntesi, els llibres sobre els templers en general elaborats per Gonzalo Martínez Díez sobre aquests frares als diversos regnes medievals de la península ibèrica¹³ i la de Mateo Palacios sobre els dos ordes militars a Aragó.¹⁴ Cal esmentar també, per la informació sobre els templers catalans, les obres sobre l'ordre en general de Marion Melville¹⁵, Malcolm Barber¹⁶, Alain Demurger¹⁷, Alan

¹⁰ Sans i Travé, Josep M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 34-38). Lleida: Pagès editors.

¹¹ Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragon*, Londres.

¹² Sans i Travé, J. M. (1996). *Els Templers catalans. De la rosa a la creu*. "Col·lecció els Ordes Militars" 4, Lleida, 497 pàgines.

¹³ Martínez Díez, G. (2001). *Los templarios en los reinos de España*, Barcelona.

¹⁴ Palacios, A. M. (1999). *Las Órdenes Militares en Aragón*, Saragossa.

¹⁵ Melville, M. (1974). *Les vie des Templiers*, Éditions Gallimard, s.l., (hi ha una versió espanyola: Melville, M. *La vida secreta de los Templarios*, Girona, 1995).

¹⁶ Barber, M. (1994). *The New Knighthood. A History of the Order of the Temple*, Cambridge University Press. (Versió en espanyol: Barber, M. *Templarios: La nueva caballería*, Barcelona, 2001).

¹⁷ Demurger, A. (1986). *Auge y caída de los Templarios*, Barcelona; Demurger, A. (2002) *Chevaliers du Christ. Les ordres religieux-militaires au Moyen Âge, xie-xve siècle*, París.

J. Forey¹⁸, Helen Nicholson¹⁹ i Peter W. Edbury²⁰. També la primera obra espanyola sobre els templers a la península ibèrica de Pedro Rodríguez de Campomanes recull informació sobre els frares catalans,²¹ així com la recent de Joan Fuguet i Carme Plaza²². Síntesis parcials sobre alguns aspectes de l'orde al nostre país han estat elaborades per Josep Maria Sans i Travé²³, Francisco de Moxó y Montoliu²⁴, Laureà Pagaroles²⁵ i Jordi Rovira i Port juntament amb Àngels Casanovas i Romeu²⁶.

¹⁸ Forey, A. J. (1987). "Women and the Military Orders in the twelfth and thirteenth centuries " *Studia Monastica*, XXIX, pp. 63-92; Forey, A. J. (1989) "The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century " *English Historical Review*, CIV, pp. 1-24

¹⁹ Nicholson, H. (1995). *Templars, Hospitallers and Teutonic Knights. Images of the Military Orders, 1128-1291*, Leicester; Nicholson, H. (2001) *The Knights Templar: a New History*, Stroud. (Hi ha versió espanyola: Nicholson, H. (2006) *Los Templarios: Una nueva historia*, Barcelona.)

²⁰ Edbury, P. W. (1991). *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, Cambridge; Edbury, P.W. (1994) *The Templars in Cyprus*, a *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Ed. Barber, M. Aldershot, pp. 189-195.

²¹ Rodríguez de Campomanes, P. (1747). *Dissertaciones históricas del Orden y Cavallería de los Templarios*, Madrid (reedició anastàtica, Barcelona, 1975).

²² Fuguet, J. i Plaza, C. (2005). *Los templarios en la península ibérica*, Barcelona.

²³ Sans i Travé, J. M. (2005). "L'orde del Temple a Catalunya", a Casanovas, À. i Rovira, J. (eds.), *L'orde del Temple entre la guerra i la pau*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, pp. 7-34

²⁴ Moxó y Montoliu, F. (1993). "Los Templarios en la Corona de Aragón", *Aragón en la Edad Media*, 10-11, pp. 661-673. Moxó y Montoliu, F. (1997) "Los Templarios en la Corona de Aragón", a *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla (ss. XIII-XV)*, Saragossa, pp. 53-66.

²⁵ Pagaroles i Sabaté. L. (2004). "Las primeras órdenes militares: templarios y hospitalarios", a *Los Monjes Soldados. Los Templarios y otras Órdenes Militares, Code Aquilarensis, Cuadernos de Investigación del Monasterio de Santa María del Real*, 12, pp. 31-56; Pagaroles i Sabaté, L. (2005). "Les Bases socials i econòmiques del poder de l'orde del temple", a Casanovas, À. i Rovira, J. (eds.), *L'orde del Temple entre la guerra i la pau*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, pp. 35-50.

²⁶ Rovira i Port, J. Casanovas i Romeu, À. (2003). *Imatges i testimonis singulars. L'empremta templera més inèdita, a 700 anys després. Els cavallers del Temple o la vigència d'un mite*, Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell, pp. 39-49.

Tot i que gairebé tots els autors que han estat esmentats anteriorment són posteriors a la obra magna de Miret i Sans, també hi van haver autors anteriors a aquest que van publicar obres sobre els templers a casa nostra, com és el cas de Campomanes, citat recentment, i Villanueva. Als acabats de mencionar s'hi ha de sumar part dels autors francesos de l'*école des Chartes* que són esmentats al següent capítol.

Per tant, ja des del segle XVIII i segurament, ja de caire més romàntic, hi ha hagut a casa nostre un interès per l'orde del Temple que es manté a hores d'ara. És Miret i Sans qui torna a recuperar aquest interès pels templers a Catalunya l'any 1910. Seixanta anys més tard Forey recupera el testimoni de Miret i Sans per realitzar les seves obres. Finalment aquest interès per l'orde del Temple és renovat recentment per autors que han estat tractats durant la realització del present treball i que són analitzats amb una major profunditat en apartats posteriors. Aquests autors són Josep M.^a Sans i Travé, qui dedica diverses obres a la dissolució de l'orde del Temple a Catalunya, Laureà Pagarolas, autor que dedica diverses obres sobre els templers de les terres de l'Ebre i a la comanda de Tortosa, Joan Fuguet, historiador de l'art que ens permet veure de forma més exhaustiva el tema de l'arquitectura de les diverses cases del temple i les seves comandes i Rodrigue Tréton, autor de la monografia sobre la comanda de Masdéu al Rosselló.

4. Els pilars sobre la historiografia del Temple

4.1 Joaquim Miret i Sans

En aquest capítol farem un repàs de la historiografia més rellevant sobre l'Ordre del Temple a Catalunya des del segle XX fins l'actualitat. El primer i més rellevant historiador és Joaquim Miret i Sans, qui va dedicar la seva obra més gran a aquest tema, a més de diverses publicacions menors.

Joaquim Miret i Sans va néixer a Barcelona el 9 d'abril de 1858 i va morir el 1919, tant la biografia com la bibliografia de Joaquim Miret i Sans la podem resseguir gràcies als estudis de Philip D. Rasico, Maria Teresa Ferrer i Mallol qui va publicar la biografia i la historiografia de l'autor, a la introducció realitzada per Josep Maria Sans i Travé²⁷ a l'obra de Joaquim Miret i Sans i finalment a la síntesi biogràfica d'Enric Pujol i Casademont²⁸ per al diccionari d'Historiografia Catalana.

Va estudiar Dret a la Universitat de Barcelona i es va doctorar a Madrid amb una tesi sobre els *Usatges* (1892). Mai va exercir d'advocat sinó que es va consagrar a investigar intensament el català medieval popular, mitjançant l'estudi de textos i documents religiosos i notariaus, fins al punt de ser el descobridor del text literari català més antic, les Homilies d'Organyà.

Va introduir en la historiografia catalana la confecció de biografies de destacades personalitats històriques, començant per la d'Alfons I (1904) i culminant amb la de Jaume I (1918). D'entre la seva extensa bibliografia cal destacar *Sempre han tingut bec els oques. Apuntacions per la història dels costums privades* (1905-1906), *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya* (1910) i *Documents sur els juefs catalans aux XI, XII et XIII siècles* (1914).

Miret i Sans va participar intensament en la vida cultural i científica catalana i, durant disset anys, va ser el secretari de la Real Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona i l'introducció del català en el butlletí d'aquesta institució. Al 1907 quan Enric Prat de la Riba va fundar l'Institut d'Estudis Catalans va nomenar Miret i Sans membre fundacional i un any més tard va ser un dels principals organitzadors del I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. El seu prestigi dins del món historiogràfic fou reconegut per diverses institucions científiques com la Real Academia de la

²⁷ Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 7-145). Lleida: Pagès editors.

²⁸ Pujol Casademont, E. (2003). *Miret i Sans, Joaquim*, a Diccionari d'Historiografia Catalana, Director Simon Tarrés, A. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 817-818

Historia de Madrid, la Real Academia Sevillana de Buenas Letras i la societat Almeida Garret de Lisboa mentre que la República Francesa l'honrà amb el títol *d'officer d'instruction publique*.²⁹ Tot i que no va arribar a exercir d'historiador, si que va formar part de gran quantitat d'associacions com el centre d'excursionistes i l'Ateneu de Barcelona.

Tot i que en aquest treball ens centrem sobretot en aquells autors que van tractar el tema de l'orde del Temple a casa nostra a partir del segle XX agafant com a referència als autors del XIX i els documents inèdits dels diversos arxius, ja a l'any 1745 Rodríguez de Campomanes realitza una dissertació sobre el tema i Sastachs i Costas realitza la seva *Memoria sobre el Archivo Prioral de Cataluña de la Orden de San Juan de Jerusalén* l'any 1885. Així doncs, tot i que hi ha precedents a l'obra de Joaquim Miret i Sans és a partir de la redacció d'aquesta que el tema torna a interessar dins de Catalunya. Aquesta obra, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplech de noves i documents històrics* va ser creada amb la idea d'elaborar de forma, gairebé exhaustiva, la història dels dos ordes ja esmentats. La documentació que va utilitzar l'autor per fer la seva obra magna, sorgeix de diferents arxius i especialistes, va tindre accés a l'arxiu de Gran Priorat, que en aquell moment es conservava al convent d'Hospitalers de Sant Gervasi de Cassoles, però també va afegir els resultats de les recerques a la documentació d'altres arxius com el Reial de Barcelona, l'Archivo Histórico Nacional de Madrid a més d'altres de més locals però amb documentació important sobre les dues ordes militars. Tot i que l'estudi de Miret i Sans parteix de l'anàlisi de la documentació de primera mà, extreta dels diversos arxius als que va tindre accés i que en la majoria dels casos era desconeguda i sense analitzar, Miret i Sans també va utilitzar els treballs i aportacions d'altres autors sobre el tema, aquests és el cas de Gustave Saige³⁰ i Renée Aubert de Vertot³¹ pels orígens de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, César Agustin Nicolas sobre els orígens del Priorat de Sant Gilles³² i

²⁹ Ibidem.

³⁰ Saige, G. (1864). *De l'ancienneté de l'Hôpital Saint Jean de Jérusalem*, a *Bibliothèque de l'École des Chartres*.

³¹ De Vertot, R. A. (1736-1737). *Histoire de l'Ordre des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem, apellez depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui chevaliers de Malthe*. París, Chez Rolins fils.

³² Nicolas C.-A. (1903). *Le manuscrit de Jean Raybaud à Aix*. Nîmes.

Marc-Antoine du Bourg³³ sobre els orígens del Priorat de Tolosa. De Joseph Delaville Le Roulx³⁴, el millor especialista fins aleshores de l'ordre de l'Hospital, utilitza el seus treballs sobre els documents dels dos ordres.

Sobre la implantació de l'ordre al Rosselló esmenta l'obra clàssica d'Édouard Barthélemy³⁵ així com la d'Alart³⁶ sobre la comanda hospitalera de Perxa. Quant a obres que recullen documents, l'autor de l'obra cenneix la seva utilització principalment al pare Jaume Villanueva³⁷ a Joseph Delaville³⁸, a la *CodoinAca*³⁹ i a l'obra de d'Antoni Rubió i Lluch⁴⁰ sobre els documents de la història de la cultura catalana.

Quant al procés dels templers i la seva supressió en els territoris catalans Miret i Sans utilitza la documentació que tenia a la seva disposició dels diversos arxius mencionats anteriorment i de la

³³ Du Bourg, M.-A. (1883). *Ordre de Malte. Histoire du Grand Prieuré de Toulouse et des diverses possessions de l'Ordre de Saint- Jean de Jérusalem dans le sud-ouest de la France*. Tolosa de Llenguadoc (reimprès a Marsella, Laffite Reprints, 1978)

³⁴ Delaville Le Roux, J. (1983). «Les Archives de l'Ordre de l'Hôpital dans la péninsule ibérique», *Nouvelles Archives de Missions Scientifiques et Littéraires*, 4, pp. 1-283.

³⁵ Barthélemy, E. (1857). *Étude sur les établissements monastiques du Rossellion*, París.

³⁶ Alart, J.B. *L'Hôpital et la Commanderie de la Perche*.

³⁷ Villanueva, J. (1803-1853). *Viage literario de las Iglesias de España*, Madrid.

³⁸ Delaville Le Roux, J. (1983). «Les Archives de l'Ordre de l'Hôpital dans la péninsule ibérique», *Nouvelles Archives de Missions Scientifiques et Littéraires*, 4, pp. 1-283.

³⁹ *Colección de Documentos Inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, ed. P. de Bofarull i Mascaró, vol. IV i vol. VIII.

⁴⁰ Rubió i Lluch, A. (1908 i 1921). *Documents per l'història de la cultura catalana migeval*, 2 Vols. Barcelona, 1908 i 1921. Miret i Sans només va disposar del primer volum.

bibliografia especialitzada i estudis de Delaville⁴¹, Finke⁴², Alart⁴³, Hernández Sanahuja⁴⁴, Bastús⁴⁵, i Bruguera⁴⁶.

Finalment, Miret i Sans també utilitza per a la redacció d'aquesta obra tots els treballs relacionats amb el tema que ha elaborat amb anterioritat. Es tracta d'estudis publicats prèviament, en els quals, ha utilitzat, sobretot, documents inèdits de l'Arxiu del Gran Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Les bases documentals per a l'elaboració del treball que comentem no es troben en la bibliografia de Miret i Sans, és a dir, no cita la referència arxivística quan el cita, sinó que descriu la localització del document *Perg. 2, armari 16, Arxiu G. P.* l'arxiu que més va utilitzar per a la creació d'aquesta obra és l'Arxiu del gran Priorat de Catalunya, que en el moment en el que el va consultar es conservava al convent de monges santjoanistes de Sant Gervasi de Cassoles.

Joaquim Miret i Sans divideix la seva obra en dues grans parts amb les seves corresponents subdivisions en capítols. La primera de les parts té setze capítols, en els quals es parla tant de la documentació conservada sobre els templers, les possessions d'aquests, la seva història, així com la seva indumentària, també el nombre de comandes dels hospitalers, les seves possessions i la seva història. La segona part del llibre es dedica sobretot als hospitalers després de la desfeta dels templers, consta de set capítols on s'expliquen tant les accions i gestes dels hospitalers com la incorporació dels béns templers i la gestió del seu patrimoni.

L'obra de Miret i Sans és encara ara de gran importància, ja que fa un estudi acurat de publicacions de documents històrics i inventaris que avui s'han perdut, no queda clar d'on va vindre l'interès que Miret i Sans va tindre per l'orde del Temple i de l'Hospital, però no va ser l'únic tema pel que va

⁴¹ Delaville Le Roux, J. (1890). «La suppression des templiers», *Revue des Questions Historiques*, XLVII, 48 pp. 29.

⁴² Finke, H. (1907). *Pappstum und Untergang des Templerordens*, 2 vols., Münster.

⁴³ Alart, B. (1867). «Suppression de l'ordre du temple en Roussillon», *Bulletin de la société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*. 15 pp. 25-115.

⁴⁴ Hernández Sanahuja, B.(1885). «Extinción de la orden de los Templarios en la Corona de Aragón», *Revista contemporánea*, 58 pp. 49-64; 59 pp. 174-187.

⁴⁵ Bartús i Carrera, V. J. (1834). *Historia de los templarios*, Barcelona.

⁴⁶ Bruguera, M. (1881). (1882). *Historia general de la religiosa y militar orden de los caballeros del Temple desde su origen hasta su extinción, obra según documentos originales*, Vol. I. Madrid; vol. II, Barcelona.

mostrar interès, també es va interessar pels jueus de Catalunya i per alguns aspectes de les relacions amb els països musulmans. Finalment, com ja s'ha dit amb anterioritat, les influències que Miret i Sans va rebre durant tota la seva carrera, va ser la de l'*école des Chartes* i dels seus estudiants, com Saige i Aubert.

4.2 Alan J. Forey

Vists aquests autors i els diferents treballs que han realitzat caldria entrar a parlar en concret d'un autor, Alan J. Forey, que ja ha estat mencionat al llarg del present treball, però que pensem que mereix una explicació més detallada per la importància del seu treball. Alan J. Forey és un dels pilars de la historiografia sobre el temple, especialment a la península ibèrica, va néixer l'any 1933 a Mitcham, Surrey, Anglaterra i la primera vegada que es va interessar per la història medieval va ser mentre estudiava al Wadham College, a Oxford des del 1951 fins al 1954. Però va ser només al final dels seus estudis quan ell va decidir especialitzar-se en aquest període. El seu interès inicialment va ser escollir un país, possiblement Espanya o Itàlia en comptes de triar un convent específic com era la tendència a Oxford en aquell moment. El seu supervisor, el prestigiós hispanista, Peter Russell⁴⁷, qui li va proposar centrar-se en la Corona d'Aragó i la seva noblesa. Però quan es va posar a treballar en el tema va veure la magnitud d'aquest tema en concret que hagués requerit molt més temps del que disposava. Per aquest fet, va decidir canviar el tema del treball per centrar-se en el Temple a la Corona d'Aragó, en part pel suggeriment fet per Anthony Luttrell⁴⁸, qui estava treballant en els Hospitalers de la Corona d'Aragó. El que en un principi va semblar un tema molt més limitat, va resultar no ser així, Forey va haver d'enfrontar-se una extraordinària quantitat de documents, essent un repte més a superar per a l'historiador novell⁴⁹.

Maria Bonet explica com d'única és l'obra d'Alan Forey, ja que la seva primera recerca, presentada i acceptada com una tesi doctoral l'any 1963, es va convertir en el seu llibre *The Templars in the Corona de Aragón (1973)*, que va oferir la primera monografia moderna sobre el Temple en una corona peninsular i, de fet, a Europa occidental. Anteriorment, l'únic treball en el temple en una part de les terres de la Corona d'Aragó havia estat escrit per Joaquim Miret i Sans en 1910.⁵⁰ ja que a

⁴⁷ Russell, P. E. (1982). *Introducción a la cultura hispánica*, Barcelona: Crítica.

⁴⁸ Luttrell, A. (1970). «La Corona de Aragón y las Órdenes Militares durante el siglo XIV», in *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 2.2, Valencia; Luttrell, A. (1978) *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, London, article 2.

⁴⁹ Barber, M. Bonet, M. (2009). *Alan Forey a Aurell, J. Pavón, J. Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century vol II: National Traditions* pp. 15-40 Turnhout, Bèlgica: Brepols Publishers.

⁵⁰ Barber, M. Bonet, M. (2009). *Alan Forey a Aurell, J. Pavón, J. Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century vol II: National Traditions* pp. 15-40 Turnhout, Bèlgica: Brepols Publishers.

part de l'obra de Joaquim Miret i Sans i la de Santos García Larragueta⁵¹ que no es centren en una comanda o un territori en concret, sinó de tota una institució, en el cas de Larragueta sobre el priorat, fent present la falta d'estudis d'un context més general. No deixa de ser curiós, com bé explica Maria Bonet Donato, com aquí a Espanya l'obra de Forey no ha estat traduïda al castellà tot i la gran importància que ha tingut dins del país, en paraules de l'autora, *malgrat aquest trencador treball, durant molts anys les publicacions espanyoles van seguir centrant-se en comandes en termes estrictament senyorials*.⁵² Aquesta catalogació de treball trencador que Maria Bonet Donato fa de l'obra de Forey, es deu a que, com hem comentat amb anterioritat, Forey no es centra en una comanda concreta sinó en tota una àrea d'estudi com és el cas de la Corona d'Aragó, dedicant unes pàgines a Catalunya, el tema que realment ens interessa en aquest treball.

A continuació passarem a veure els problemes amb els que el propi Alan Forey es va trobar durant la realització de la seva obra, ja que les fonts manuscrites en què es basa aquest llibre són principalment les que estan continguts a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid i l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona, on hi ha les principals col·leccions de materials en relació amb els templers. Així, no li va ser possible examinar plenament tots els manuscrits reials rellevants de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per revisar-los tots li hagués requerit anys de recerca sostinguda, és a dir, Forey va a consultar la documentació d'època templera als mateixos arxius on, uns anys abans, Miret i Sans havia anat a investigar. No obstant això, els molts milers de documents que han estat consultats han de ser suficientment representatius per proporcionar una guia fiable per a la història dels templers en la Corona d'Aragó⁵³ són les paraules d'Alan J. Forey, que explica com, degut a la gran quantitat de documentació i manuscrits sobre els templers a la Corona d'Aragó que es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona, Forey va acotar la quantitat d'informació consultada per aconseguir una visió representativa del material⁵⁴.

⁵¹ García Larragueta, S. (1957). *El gran priorato de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén (siglos XII-XIII)*, Pamplona: Institución "Príncipe de Viana"; García Larragueta, S. (1981) *"El Temple en Navarra"*, *Anuario de Estudios Medievales*, 11, pp. 635-61.

⁵² Barber, M. Bonet, M. (2009). *Alan Forey a Aurell, J. Pavón, J. Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century vol II: National Traditions* pp. 15-40 Turnhout, Bèlgica: Brepols Publishers.

⁵³ Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, London. pp. 5-6.

⁵⁴ Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, London. pp. 5-6.

Forey divideix l'obra en deu capítols i quatre apèndix. El primer capítol el dedica a una breu introducció sobre el tema que tractarà a l'obra i la fundació dels templers com a orde religios-militar, els dos capítols següents, el segon i el tercer, els dedica a la reconquesta peninsular i al creixent poder adquisitiu que l'orde va aconseguir, així com a la creació i fundació de províncies i convents. El quart i el cinquè, Forey els utilitza per explicar els drets i privilegis de l'Ordre del Temple, tant els seculars com els eclesiàstics. El sisè i el setè capítol estan dedicats a la organització del Temple i la vida quotidiana i dels templers, tant al convent com a les províncies i comandes així com la relació de les comandes occidentals amb les orientals. Abans de finalitzar amb el cos de la seva obra, Forey utilitza el vuitè capítol a les activitats seculars dels templers, finalment, l'últim capítol del llibre són les conclusions i la desfeta dels templers. Als apèndix podem veure els documents que Forey va utilitzar, el llistat d'oficials del Temple, les dependències dels convents i segells.

Maria Bonet explica en el seu article⁵⁵ com es pot descriure Alan Forey en termes historiogràfics, ella el defineix com a un historiador pràctic, sempre conscient de la documentació disponible. " *Alan Forey was the first to respond to the need for studies which set the results of their research within a broader , more general context, by explaining the particular developement of the Templar institution as well as it relationship with some other ecclesiastical institutions*"⁵⁶. Sembla que mai ha estat donat a fer afirmacions teòriques i ha estat detractor de les versions massa interpretatives o especulatives, investigant profundament, superant les descripcions que tant s'utilitzaven al segle XX. En conseqüència, s'ha centrat en qüestions clau tals com la definició de les principals funcions d'aquestes ordres, l'aplicació del principi de causa i efecte i l'ús de mètodes fonamentals com la comparació. El seu acostament a les ordes militars ha jugat un paper important en la modernització d'aquesta especialitat, ja que va més enllà de la tradició descriptiva que data de principis del segle XX i que segueix essent utilitzada per alguns. El seu treball està lluny de la visió d'un positivista i abasta una gran quantitat de temes i perspectives que han influït en altres publicacions produïdes en els anys noranta, durant una segona renovació d'aquests estudis⁵⁷.

⁵⁵ Barber, M. Bonet, M. (2009). *Alan Forey* a Aurell, J. Pavón, J. *Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century vol II: National Traditions* pp. 15-40 Turnhout, Bèlgica: Brepols Publishers.

⁵⁶ Barber, M. Bonet, M. (2009). *Alan Forey* a Aurell, J. Pavón, J. *Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century vol II: National Traditions* pp. 15-40 Turnhout, Bèlgica: Brepols Publishers.

⁵⁷ Ibidem

Per finalitzar l'apartat que hem dedicat a Alan J. Forey, només queda per comentar que després de Miret i Sans, ha estat un dels pilars més importants per a la comunitat d'historiadors medievalistes consagrats a l'estudi de les ordes militars i més concretament per la història de casa nostra, posant-la al costat de la resta d'Europa, és per aquest motiu que ambdós autors són contínuament citats pels estudiosos més moderns, fet que demostra la importància dels seus treballs. A més a més, com hem explicat anteriorment, Forey suposa un canvi per a la historiografia, trencant amb la tendència anterior convertint en el seu objecte d'estudi tot un territori o regne, en comptes de centrar-se en una comanda. El trencament amb Miret i Sans es deu a que aquest no es dedica a fer una història pròpiament, sinó que és més un aplec de tota la documentació que va trobar sobre les dues ordes militars als diversos arxius, com es pot veure quan comença a parlar sobre les diverses comandes i al capítol el que trobem és l'edició dels documents originals acompanyats d'un regest per explicar que hi posa, a més a més ell mateix posa a la introducció que la seva voluntat no és fer una obra amb una història pròpiament sinó un aplec de tota la documentació dispersa als diversos arxius.

Finalment comentar que va ser Forey qui, a través de les seves diverses obres va situar l'orde del Temple a la Corona d'Aragó en general i a Catalunya en particular dins un marc europeu, explicant que passava a la resta de l'Europa occidental quan aquí els templers començaven a situar-se i a rebre donacions. De la mateixa manera que és ell qui explica com eren les relacions entre les comandes occidentals i les orientals, com d'es d'occident es proporcionaven queviures, armament i homes a les comandes orientals. "*The Aragonese province sent recruits as well as supplies to the East, and some indication of the importance of the Aragonese contingent at the beginning of the fourteenth century is provided by the records of the interrogations of the Templars in Cyprus carried out before the dissolution of the Order. Of seventy-six Templars questioned there, just over half had entered the Order in France, and ten had joined it in the East, compared with seven who had made their profession in Aragon and Catalonia.*"⁵⁸ Com aquest, hi ha diversos exemples d'aquest intercanvi entre orient i occident.

⁵⁸ Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, London. pp. 217.

5. Autors recents

5.1 Josep M.^a Sans i Travé i la desfeta de l'orde del Temple

A continuació passarem a parlar sobre Josep Maria Sans i Travé, un altre dels pilars per a la historiografia sobre el Temple aquí a Catalunya, és l'autor de diferent obres com *La fi dels Templers Catalans* o *Els Templers Catalans: de la rosa a la Creu*.

Josep Maria Sans i Travé (Solivella, Conca de Barberà, 1947) és historiador i arxiver. Acadèmic de número de la Real Acadèmia de les Bones Lletres i de la Reial Acadèmia de Doctors, ha dirigit com a redactor en cap la revista “Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols” vols. IV (1974) – XII (1984) i de la “Miscel·lània d'Estudis Solivellencs” (1983) – (1984). És membre del Consell de redacció de la “Revista de Catalunya”, del “Consell Editorial del Diari de Sant Cugat”, del “Comitè d'Edició de Textos Jurídics Catalans” i del Patronat dels castells de Miravet, Ciutadilla i Maldà, de les Fundacions “Castells Culturals Catalans” Roca-Sastre, del Comitè assessor de la revista “Món Medieval. Arqueologia, història i viatges”, del Consell Nacional d'Arxius, del Consell de Notables d'Alumni UB i director de publicacions de la Fundació Noguera. Es llicencià en Història Medieval per la Universitat de Barcelona (1971). Va completar els seus estudis a la Universitat de Bolonya (cursos 1971-72 i 1972-73).

Va presentar la seva memòria de llicenciatura a la Universitat de Barcelona el setembre de 1971, titulada *La casa del Temple de Barberà (1134-1209)*.

Presentà la tesi doctoral a la Universitat de Bolonya l'any 1973, amb el títol de *L'Attività edilizia civile e militare dell'Albornoz*, i hi va obtenir la qualificació d'Excel·lent e Lode.⁵⁹

Tot i que aquest autor és molt prolífic, en aquest treball en centrarem sobretot en dos llibres: *Els Templers Catalans: De la Rosa a la Creu* i *El procés dels Templers catalans. Entre el turment i la glòria*.

Passem a analitzar primer *Els Templers Catalans: De la Rosa a la Creu*, aquesta obra està distribuïda en quatre apartats ben diferenciats i marcats, el primer dels quals està dedicat als orígens del temple, des de la primera croada i la formació del regne llatí de Jerusalem fins a l'actitud de les jerarquies eclesiàstiques i civils davant la nova ordre, per a aquest primer apartat utilitza sobretot les

⁵⁹ Coll, Maria. «El moment Sàpies de Josep Maria Sans Travé». Sàpiens [Barcelona], núm. 87 gener 2010, p. 22. ISSN: 1695-2014.

obres d'autors que ja han estat citats amb anterioritat com Malcolm Barber, Alain Demurger i Alan J. Forey entre d'altres, però sobretot fa referència a Steven Runciman⁶⁰, citat en diverses ocasions per explicar els orígens de l'Orde del Temple.

Josep M.^a Sans i Travé dedica la segona de les parts de la seva obra a la Plasmació del projecte Templar, on explica el Concili de Troyes de 1129, l'aprovació canònica de l'orde, la seva expansió per Europa, la Casa Mare de Jerusalem i el suport de la Santa Seu i les concessions de privilegis que van rebre en un principi, citant als mateixos experts en la matèria així com obres pròpies anteriors a la realització d'aquesta.

La tercera de les parts, la més extensa i important per aquest treball sense cap mena de dubte, és la que dedica als Templers a les terres catalanes, destina a aquest apartat una tercera part de l'obra, passant des dels inicis de l'orde del Temple a Catalunya a l'organització interna general d'una comanda, l'explotació del seu patrimoni, les estructures jeràrquiques superiors a la comanda i els seus rituals i símbols, finalitza aquest apartat parlant explícitament sobre cada comanda catalana en concret. Per a la realització d'aquesta part, Josep M.^a Sans i Travé utilitza sobretot a dos dels pilars més importants de la historiografia templera catalana, Joaquim Miret i Sans i Alan J. Forey. L'autor fa un repàs de la introducció de l'orde en els comtats catalans, les primeres donacions comtals al Temple, és a dir, els castells de Granyena, de Segarra i de Barberà, el testament d'Alfons I el Bataller, que va fer l'orde del Temple cohereu del regne d'Aragó, dedica un capítol a la constitució de Pau i Treva en favor dels templers del 15 d'abril de 1134, Josep M.^a Sans i Travé *"Els comtes, juntament amb els seus magnats, nobles i eclesiàstics, posaven en treva de Déu els cavallers de la Milícia de Jerusalem que volguessin viure i militar d'acord amb les seves regles en els comtats catalans, i a més, els castells, viles, masos, terres i cases que tenien o podien adquirir i les poblacions que hi poguessin fundar"*⁶¹ on explica que ningú que no fos el gran mestre del temple podia jutjar els assumptes del temple. Continua explicant tot el succeït amb el testament d'Alfons I el Bataller i el pacte amb Ramon Berenguer IV.

Seguidament explica des dels inicis de l'establiment dels templers a Catalunya i la organització interna de la comanda, tant el convent com la comunitat, explicant els diversos càrrecs dins de les comandes, la disciplina que seguien els templers, la vida diària de la comunitat templera, la formació i explotació del patrimoni templar així com les estructures superiors a la comanda, dividides en dues parts, primerament la casa central i els seus dignataris: el mestre, el senescal, el

⁶⁰ Runciman, S. (2008). *Historia de las Cruzadas*, I. Alianza Editorial.

⁶¹ Sans i Travé, J. M.^a (1996). *Els Templers catalans: de la rosa a la creu*, Pagès Editors, pàg. 85.

mariscal, el comanador de la terra o reialme de Jerusalem, el comanador de la ciutat de Jerusalem, el draper i els comanadors de la terra de Trípoli i d'Antioquia i darrerament els de província i els seus dignataris: el mestre de la província catalana, el lloctinent del mestre provincial, així com altres càrrecs provincials, el comanador de Ribera i el capítol provincial.

Acaba aquesta tercera part del llibre explicant les rendes dels templers a Catalunya, la contribució d'aquesta a l'Orient, la contribució en personal de les comandes catalanes a l'est i la relació de les comandes catalanes, on es centra aquesta tercera part de l'obra.

Finalment, a la quarta i última part, Sans i Travé parla sobre la desfeta de l'Orde del Temple a Catalunya, des del principi, la pèrdua de Sant Joan d'Acre, les pressions per part de la Santa Seu per unificar Templers i Hospitalers i l'arribada de les notícies del succeït amb l'orde a França fins a l'orde de detenció dels templers catalans, l'1 de desembre de 1307, els interrogatoris dels templers catalans i l'adquisició dels béns templers per part de l'orde de l'Hospital. En el peu de la primera pàgina d'aquesta quarta i última part del llibre, l'autor exposa "*Aquest capítol resumeix fonamentalment el meu llibre «El procés dels Templers catalans. Entre el Turment i la glòria», publicat en aquesta mateixa col·lecció. S'hi ha afegit, però, el resultat de les últimes recerques, siguin del mateix autor o d'altres, així com de l'anàlisi de nous documents, que tot plegat, mantenint la mateixa línia historiogràfica, completa alguns aspectes de l'obra anterior*", així doncs, utilitzarem aquesta última part per explicar la bibliografia sobre la desfeta dels templers a Catalunya. Josep M.^a Sans i Travé explica com *El procés dels Templers catalans. Entre el Turment i la glòria*, la primera edició de l'obra, feta l'any 1990 sorgeix de la necessitat d'un treball que expliqués en profunditat la desfeta de l'Orde del Temple a Catalunya.

Josep M.^a Sans i Travé explica com les primeres notícies les va aportar el P. Villanueva en el volum V del seu Viage Literario, editat el 1806, la contribució del qual es va cenyir a la publicació de diversos registres i documents procedents de l'Arxiu Reial de Barcelona⁶², en els que es pot veure que va passar amb les propietats del Temple quan l'orde va ser dissolta a través de l'arxiu que rebia el nom de *Registrorum Templorum*, on hi ha recollides les ordres reials, les cartes i altres documents que l'orde del Temple rebia o donava. L'arxiver de Perpinyà, B. Alart, qui ja ha estat citat amb anterioritat per aquest autor, encetava els estudis sobre la supressió de l'orde del Temple a l'antic Regne de Mallorca amb un treball publicat l'any 1867⁶³ i basat principalment en les actes de

⁶² Villanueva, J. L. (1806). *Viage literario a las Iglesias de España*, tomo V, Madrid, pp. 175-232.

⁶³ Alart, B. (1867). «Suppression de l'orde du Temple en Roussillon», *Bulletin de la société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, XV, pp. 25-115 (reeditat a Perpinyà, 1988).

l'interrogatori dels frares de la diòcesi d'Elna⁶⁴, i amb l'altra documentació conservada a l'Arxiu dels Pirineus Orientals. K. Schottmüller⁶⁵ i de H. Prutz⁶⁶ en les seves obres generals sobre la fi de l'orde fan diverses referències als templers catalans i també A. Benavides en el seu treball sobre el monarca castellà Fernando IV, coetani dels fets⁶⁷; tots aquests estudis van ser publicats el segle XIX.

Tot i que són obres molt completes que ajuden a entendre què va succeir durant la desfeta del Temple a Catalunya, cap d'ells, en paraules de Josep M.^a Sans i Travé, no oferia una visió extensa i aprofundida sobre el procés dels templers catalans, va ser per aquest motiu que l'autor va realitzar l'obra esmentada. En el moment en el que es van publicar aquestes dues obres van suposar una nova aportació al tema dels Templers, fins llavors no hi havia, com ja hem comentat, un treball exhaustiu sobre la dissolució del Temple. En l'actualitat ja han sortit estudis que han superat el coneixement que Sans i Travé va aportar, uns exemples d'aquesta superació són l'obra de Tréton⁶⁸ i l'obra de Forey⁶⁹. El mateix Sans i Travé explica com l'estudi de Forey constitueix la part inicial d'un llibre que abasta tot el període corresponent al final dels templers catalans, es tracta de la millor obra de recerca publicada fins avui sobre el procés dels templer de la província catalana, basada en l'anàlisi exhaustiva de la documentació a l'abast⁷⁰.

⁶⁴ Michelet, J. (1851). *Le procès des Templiers*, 2, París, pp. 423-515.

⁶⁵ Schottmüller, K. (1887). *Der Untergang des Templer-Ordens*, vol. 2, Berlín (reimprès 1970).

⁶⁶ Prutz, H. (1888). *Entwicklung und Untergang des Tempelherrenordens*, Berlin.

⁶⁷ Benavides, A. (1860). *Memorias del Rey D. Fernando IV de Castilla*, 2 vols., Madrid.

⁶⁸ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona.

⁶⁹ Forey, A. J. (2001) *The fall of the Templars in the Crown of Aragon*, Ashgate, Aldershot.

⁷⁰ Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. Lleida: Pagès editors. pp. 75-76.

5.2 Laureà Pagarolas i la comanda de Tortosa

L'anàlisi detallada de les comandes, i la seva transcendència en la reorganització del territori català recuperat a l'islam, restava per fer. Calia, per tant, desenvolupar un model d'estudi monogràfic, i això és precisament el que ara ens proporciona el doctor Laureà Pagarolas. En efecte, l'autor d'aquest llibre, nascut el 1956 a Vinyols i els Arcs (Baix Camp), coneix molt bé les terres de l'Ebre, sobre les quals ha publicat ja diversos estudis i a les quals ha consagrat una part substancial de les seves recerques. Llicenciat en Història General i Geografia el 1978, en les que aleshores eren encara Dependències de Tarragona de la Universitat de Barcelona, obtingué el grau en la llicenciatura amb la presentació, el 1979, de la memòria sobre La Comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213), publicada a Tortosa el 1984. Aquesta obra constituí, de fet, el precedent del llibre que s'ha convertit en una de les seves obres més importants.

Un cop feta l'anàlisi detinguda de les fonts històriques i de la bibliografia, l'autor s'endinsa en la descripció del marc geogràfic, és a dir, les terres de l'Ebre i la seva capital, la ciutat de Tortosa, al llarg del segle XIII, bo i descriuint-les en els aspectes urbanístics, demogràfics, socials i econòmics. A continuació, se situen els senyories templers del territori: les comandes de Miravet, Horta i Ascó, amb la relació dels comanadors corresponents i de les possessions de cadascuna, i les sotspreceptories de Gandesa, Algars, Nonasp, Torres i Riba-roja, totes elles analitzades per separat i sempre d'acord amb la documentació conservada.⁷¹

L'obra que passarem a analitzar de Laureà Pagarolas i Sabaté és *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa), De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*, està dividida en dos volums, el primer, que és el que s'ha utilitzat per a la realització d'aquest treball, és el que dedica a la organització de la comanda templera de Tortosa de principi a fi, és al segon volum on podem trobar els apèndixs i la col·lecció diplomàtica i documental.

Aquest primer volum està dividit en set capítols diferents, però, deixant de banda la introducció, es pot dividir en dues parts, la primera, que engloba els quatre primers capítols, on explica tant la relació de la ciutat i terres de Tortosa amb la comanda templera i els templers com a senyors de la ciutat.

La segona part, que agrupa els dos últims capítols juntament amb la conclusió, explica tant la fi del domini templer sobre Tortosa, com l'organització, explotació i l'administració del patrimoni,

⁷¹ Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona. pp. 10.

l'explotació ramadera, l'explotació industrial i del domini territorial i l'administració financera, tant els recursos com les despeses.

Al tercer capítol de l'obra, titulat: La comanda de Tortosa. Organització i estructura interna, Laureà Pagarolas dedica una part del seu llibre a explicar els diversos rangs i càrrecs dels templers, en el seu cas es centra de forma més específica en el cas de la comanda templera de Tortosa, a més a més, Pagarolas també explica la proporció de la comunitat, en el cas de Tortosa i en general a totes les comandes, els sergents duplicaven o triplicaven el nombre de cavallers⁷². Els cavallers del Temple eren d'origen noble, de les cases nobles i de la mitjana aristocràcia reclutats de forma local, menys nombrosos però millor equipats i amb funcions gairebé únicament bèl·liques, mentre que els sergents eren d'origen camperol, molts sortien de les famílies dependents del Temple, constituïen el gruix del contingent Templar, a més d'auxiliar als cavallers en les seves funcions i, alhora, tenien cura de les tasques domèstiques del convent.

Pagarolas destina un petit apartat a l'explicació del reclutament de l'orde del temple, les condicions que s'havien de donar per admetre un sol·licitant. Així com també explica l'existència dels donats, cosa que també fa Forey en la seva obra i que Rodrigue Tréton, comentat més endavant, també explica. Seguidament explica els diferents tipus de cessions, així com les diverses butlles que el papat va anar promulgant per afavorir el clergat de l'orde.⁷³ Els donats eren homes i dones que voluntàriament s'entregaven a l'orde del Temple per gaudir dels seus beneficis tant en la vida com en la mort, podent ésser enterrats als cementiris del Temple i viure sota la seva protecció. Com ja hem dit tant Forey com Tréton també comenten l'existència d'aquests donats, mentre que Pagarolas es centra en els donats a la comanda de Tortosa, posant exemples de la documentació d'aquesta comanda, el mateix fa Tréton per la comanda del Madéu i Forey en parla de forma més general a la Corona d'Aragó, si bé Pagarolas i Tréton utilitzen documentació local sobre la comanda a la que dediquen el seu estudi, Forey busca aquesta documentació als arxius de la Corona d'Aragó.

Al quart capítol, que du com a títol Els Templers, senyors de la ciutat, l'autor dona informació general sobre aquest tema, explica també l'evolució del règim senyorial, els litigis amb els comtes de Barcelona i després amb els prínceps de la corona d'Aragó i els diferents litigis contra els

⁷² Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona. pp. 116.

⁷³ Pagarolas, L.(1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona, pp. 134-145.

Montcada per les rendes de Tortosa⁷⁴. Les institucions i les rendes en el règim senyorial, els agents administratius, Veguers i Batlles del Temple com a procuradors i administradors, amb la funció de recaptar, comprar i administrar els ingressos dels frares, durant el regnat d'Alfons el Cast se'ls va donar més poder sobre Tortosa a l'orde del Temple, el poder de nomenar batlles a la ciutat, cobrar les rendes, distribuir-les i donar la part al monarca.

Un dels últims apartats d'aquest capítol el dedica a la relació de l'orde del Temple amb el poder local, en el cas de la comanda de Tortosa, els Montcada, que, fins al 7 d'octubre de 1294, quan els Montcada a través de diverses permutes amb el Temple i Jaume II venen els seus drets sobre Tortosa. Fins al final l'orde del Temple manté una relació tivant en moltes ocasions amb la família Montcada, que finalment, després de diversos litigis amb el Temple, aquest compra la propietat i les rendes que els Montcada reclamaven⁷⁵.

Les conclusions a les que Laureà Pagarolas arriba són molt interessants, una d'elles és que l'establiment dels templers a Tortosa i a tot el territori ebrenc havia esdevingut una conseqüència directa de l'aliança d'aquest Orde amb la Corona i del seu compromís en la conquesta del país, qüestió que entroncava amb la finalitat bàsica i primigènia d'aquests frares cavallers de lluita contra els infidels. Forey explica aquest mateix tema de forma més general a les seves obres, però en el cas de la comanda de Tortosa i el territori de l'Ebre, Laureà Pagarolas ho explica de manera més local, justificant les seves paraules amb els documents pertinents. La signatura del pacte cabdal de 1143, a Girona, fou tan sols el punt més visible d'aquesta articulació de forces. Els templers participaren, doncs, com a elements actius en la conquesta de Tortosa i la seva acció en les noves estructures cristianes fou encara més transcendent. Durant el primer període, fins al 1213, s'havia fundat la comanda i format un extens patrimoni, amb preferència a les fèrtils terres dels marges del riu i vora nuclis de població, molts dels quals havien nascut sota el mateix impuls de l'Orde i de la Mitra. La casa convent, establerta en una rica ciutat comercial, prosperà d'una manera ràpida i, des de ben aviat, comptà amb elements favorables i expressius de la seva riquesa: important nombre de frares, de persones vinculades en algun grau, de gent assalariada i d'esclaus; disponibilitat de numerari;

⁷⁴ Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona, pp. 149-180.

⁷⁵ Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona, pp. 218-229.

connexió amb altres comandes; atribució de rendes de tot tipus; participació en activitats ramaderes i industrials, etcètera.⁷⁶

Finalment destina la part final de la conclusió de la seva obra a explicar la funció del Temple com a banca *"Les operacions purament financeres que realitzaren es poden sintetitzar en dipòsits, préstecs i transferències, unint la idea del prestigi militar del Temple a la d'inviolabilitat i d'immunitat dels convents. Així, la primera funció del Temple és passiva, actua de caixa de cabals. Tanmateix, aviat supera aquest estadi, administra els dipòsits dels seus clients i actua com a banca. Fa treballar el diner, el propi i el que té en dipòsit. En tercer lloc, l'existència d'una extensa xarxa de comandes i l'estreta relació entre elles facilita les transferències de numerari. Els dipòsits podien ésser de diners, de joies, d'objectes i de títols. Els templers, hàbils, fidels i ben connectats, inspiraven seguretat. De fet, en un inici aquestes operacions no s'escapaven gaire dels seus ideals primitius. La freqüència i quantia d'aquestes operacions en varià la significació. El préstec fou l'operació financera més important. Prestaren a gent de tota mena i condició social, inclosos els jueus, per bé que els seus majors deutors foren sempre el rei i la noblesa. Com era usual, l'interès restava inclòs en la quantitat prestada, de manera que quedava dissimulat. Aquests préstecs es feien gairebé sempre amb garantia sobre béns immobles. Les terres de l'Ebre són plenes d'exemples d'apropiació de rendes i possessions, que havien estat donades com a garantia del préstec, per incompliment en el pagament del deute."*⁷⁷ Si bé aquest punt ha estat comentat en major o menor mesura per altres autors, com Alain Demurger a la seva obra *Los Caballeros de Cristo*, Laureà Pagarolas li dona una gran importància a aquests fet, ja que li dedica l'última part del sisè capítol, a l'apartat de l'administració financera, recursos i despeses, així com també destina una part de les conclusions a parlar d'aquest tema. Aquesta va ser una funció que el Temple va desenvolupar i que va suposar una de les fonts del seu poder així com una de les causes de la seva caiguda, degut a l'enveja que despertava el seu poder en els dirigents d'algunes potències europees.

⁷⁶ Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona, pp. 287.

⁷⁷ Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312) Volum I*. Diputació de Tarragona, pp. 297.

5.3 Joan Fuguet i l'arquitectura del Temple

Joan Fuguet Sans és llicenciat en belles arts i en història de l'art i doctor en història de l'art per la Universitat de Barcelona. Exercí la docència a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (1965-1982), en instituts de batxillerat de Barcelona (1968-1992) i, fins que es jubilà, a l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya. Als anys vuitanta presidí el Centre d'Estudis de la Conca de Barberà (Montblanc) i, després, Amics del Castell, de Barberà de la Conca. A Montblanc, tingué cura de la revista Aplec de Treballs i de la sèrie Monografies, i gestionà la VI i VII Biennal d'Art de Montblanc. A Barberà, sota la seva intervenció, el castell templer esdevingué patrimoni artístic i fou restaurat. L'any 1989 presentà una tesi doctoral sobre l'arquitectura de l'Orde del Temple a Catalunya, que el mateix any rebria el Premi Ciutat de Barcelona, i sis anys després seria publicada: *Arquitectura dels templers a Catalunya* (Barcelona, Rafael Dalmau, 1995). En aquesta línia d'investigació, sovint amb col·laboració de Carme Plaza Arqué, ha publicat articles i llibres sobre el Temple, l'Hospital de Sant Joan i el Cister, com ara *El Cister. El patrimoni dels monestirs catalans a la Corona d'Aragó* (Barcelona, Rafael Dalmau, 1998); *Templers i hospitalers*, vol. i-iv (Barcelona, Rafael Dalmau, 1997-2005); *Los templarios en la península Ibérica* (Barcelona, El Cobre, 2005); *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art* (Valls, Cossetània, 2008), i *Els templers guerrers de Déu. Entre Orient i Occident* (Barcelona, Rafael Dalmau, 2012).⁷⁸

Fuguet Sans és un autor molt prolífic que ha tractat el tema de l'arquitectura dels ordes militars, tant l'orde del Temple com la de l'Hospital, si bé ha realitzat una gran quantitat d'estudis sobre aquest tema, ens centrarem sobretot en l'obra titulada *L'arquitectura dels templers a Catalunya*, ja que parla més concretament sobre el tema que estem tractant en el present treball.

Joan Fuguet fa aquest inventari per Catalunya; tanmateix, el seu treball no es limita pas a la indispensable sèrie de monografies, on el lector curiós trobarà tots els elements necessaris per a una visita aclaridora dels llocs. Cada indret és presentat en la seva evolució històrica i recol·locat dins l'organització territorial i administrativa del Temple, abans d'ésser analitzat i descrit⁷⁹.

A més d'aquesta obra que seguidament passarem a descriure, Fuguet ha realitzat un gran nombre d'articles on a més de treballar l'arquitectura del temple, també explica la historiografia realitzada

⁷⁸ Diccionari d'historiadors de l'art català, valencià i balear. Fuguet Sans, Joan.

⁷⁹ Fuguet Sans, J. (1995). *L'Arquitectura dels templers a Catalunya*, Rafael Dalmau, Barcelona, pp.8.

sobre aquest tema i com ha anat evolucionant, de la mateixa manera que s'han anat desmentint les teories més romàntiques igual que en la historiografia més convencional.

Finalment arribem a l'obra de Joan Fuguet Sans *L'Arquitectura dels Templers a Catalunya*, l'obra té catorze capítols, però, podem dividir-la en parts diferenciades.

La primera part, on podem englobar els tres primers capítols, tracta sobre la història del Temple, el primer capítol explica des del naixement del Temple fins a l'abolició, el segon capítol fa un estat de la qüestió de l'arquitectura del Temple i els estudis realitzats fins al moment de la publicació de l'obra. És al tercer capítol on Fuguet exposa l'assentament de l'orde a Catalunya, tant de la Catalunya Vella com de la Catalunya Nova.

A la segona part, la més extensa de la obra, l'autor fa un repàs exhaustiu dels diversos territoris que l'orde del Temple va crear a Catalunya, per exemple el districte de Ribera, amb les comandes de Tortosa i Miravet, en aquests diversos apartats explica la formació de la comanda, les possessions, l'arquitectura utilitzada en aquesta comanda i en el cas de Miravet explica els pobles que depenien d'aquesta comanda, a més a més de les sots-comandes del districte de la Ribera, on també explica la formació d'aquestes i l'arquitectura de la que disposaven. Utilitza aquesta mateixa metodologia per als diversos districtes, el districte de Ribera, utilitzat com a exemple per explicar la distribució i el contingut de l'obra, les Terres de Ponent, amb les comandes de Gardeny, Corbins, Barbens i la sots-comanda de Torres de Segre; les terres de la Primera Marca i Granyena, amb la comanda de Granyena, la comanda de Barberà amb les sots-comanda de Vallfogona, Mesc del Rourell i l'Espluga de Francolí i finalment la comanda de Selma; el territori de Barcelona i el Vallés amb la comanda de Palau-Barcelona; el territori del Penedès amb la comanda de la Joncosa (Gelida); la Cerdanya i el Berguedà amb la comanda de Puig-reig; el Gironès i l'Empordà amb les comandes de Castelló d'Empúries, d'Aiguaviva del Gironès i Sant Llorenç de les Arenes; el Rosselló i les altres comarques del nord amb les comandes de Masdeu i Perpinyà juntament amb les sots-comandes de Mas de la Garriga, d'Orla, Sant Hipòlit, Centernac i Corbós.⁸⁰

Finalment, la tercera i última en la que es pot dividir l'obra de Joan Fuguet conté les conclusions a les que l'autor arriba i la bibliografia que utilitza per a l'elaboració d'aquesta. És en aquestes conclusions on Fuguet explica les diferents tipologies arquitectòniques que els templers van utilitzar, en els castells de frontera, per exemple, explica les diferències entre aquells que com a base tenien una construcció cristiana occidental i aquells que tenien com a base una fortificació

⁸⁰ Fuguet Sans, J. (1995). *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Dalmau, Barcelona pp. 365-398.

andalusí. Explica també les característiques dels convents rurals i els urbans així com les dels santuaris marians i les esglésies parroquials. Dedicava també una part a les construccions amb arcs diafragma i una altra a l'escultura i pintura en les cases i capelles templeres.⁸¹

⁸¹Fuguet Sans, J. (1995). *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Dalmau, Barcelona. pp.365-398.

5.4 Rodrigue Tréton i la comanda del Masdèu

Rodrigue Tréton⁸², historiador francès i autor del *Diplomatari del Masdèu* publicada per la Fundació Noguera, dins de la col·lecció de diplomataris. L'estudi de Tréton està focalitzat a les terres del Rosselló, especialment a la comanda de Masdèu, aquest lloc fou lliurat a l'orde del Temple l'any 1133, on els templers ja hi havien establert una casa l'any 1138. El primer comanador conegut de Masdèu és Arnau de Sant Ciprià (1145-1155). Aquest va esdevenir un centre important a la regió i amb el temps els templers van establir una sèrie de sotscomandes, masos o priorats vinculats a aquest lloc: Mas de la Garriga, Sant Hipòlit, Corbós, Centarnac, Palau del Vidre (1144), Bages (1146), Perpinyà (1180), Orla (1212?); a més tenien altres possessions i béns (com ara molins i forns) que s'estenien sobretot al Rosselló i Conflent. Malgrat la importància que va agafar la casa de Perpinyà, fins que no van passar cinquanta anys des de la seva fundació, la comanda de Masdèu fou el centre administratiu dels béns del territori, integrat sobretot per explotacions agrícoles i, menys importants, pastures.

Tréton divideix la seva obra en diverses parts que a continuació passarem a explicar.

L'obra de Tréton, *Diplomatari del Masdèu*, Volum I, està dividida en quatre parts diferenciades, la primera de les quals és l'estudi introductori, on Tréton explica de forma clara i concisa tant el marc geogràfic de la comanda de Masdèu, com l'origen del Temple en general i el seu establiment al Rosselló en particular, així com els rangs dins de l'orde i l'administració i organització del seu patrimoni tant en l'àmbit rural com en l'urbà. És en aquesta primera part on podem trobar una informació molt important sobre la comanda de Masdèu, Rodrigue Tréton explica: "*La domus Templi Mansi Dei és esmentada per primer cop el 24 de maig de 1136 en la publicació del testament d'Ermengol de So.*⁸³ *Pere de Santa Fe, Bernat de Millars i Pere Duran, els seus executors testamentaris, reporten que aquest senyor, emparentat amb la família titular del castell de So, al Donasà, havia demanat que el seu cos fos portat al Masdèu si la mort el sorprenia abans de partir cap a Jerusalem per unir-se a les files de la milícia. [...] aquesta clàusula ens ensenya que la*

⁸² Tota la informació extreta per la redacció d'aquest apartat ha sortit de Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdèu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona. Inclòs els peus de pàgina.

⁸³ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdèu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, p. 27. Acta núm. 14. El testament és datat del 1137, però l'any del regnat només coincideix amb la data si s'expressa segons el còmput pisà: «Quod est factum VIII^o kalendas junii anno dominice Incarnationis M^o C^o XXX^o VII^o Christi incarnationis, XXVIII^o Lodoyci regis» Aquesta datació és corroborada pel fet que el llegat es va fer a Arnau de Contrast, el qual havia rebut nombrosos donatius fets al Temple el 1136 i el 1138.

primera casa rossellonesa era ja construïda i batejada, cosa que en fa el més antic establiment de l'orde militar implantat als comtats catalans, o el que és el mateix, una de les primeres fundacions de la milícia del Temple a Occident." Probablement amb les comandes de Dosens al Llenguadoc i de Richarenchas i Roais a Provença.⁸⁴ Per tant tenim el privilegi de tindre una de les comandes més antigues d'Europa al costat de casa nostre, i el que és millor, ben documentada i estudiada. Finalment acaba aquesta primera part explicant els Templers a l'administració del rei Jaume II de Mallorca, la supressió de l'orde del Temple al Rosselló i la conclusió que fa sobre aquest tema, una conclusió on reafirma com la milícia del Temple van contribuir de forma significativa a l'expansió econòmica dels comtats nord-catalans i a la prosperitat de Perpinyà, que, al voltant de l'any 1300, es va imposar com una de les més pròsperes ciutats comercials de la Mediterrània occidental.⁸⁵

La segona part d'aquesta obra rep el títol d'Estat de les Fonts, és en aquest apartat on Tréton explica en quin estat es va trobar les fonts utilitzades per a l'elaboració del diplomatarí en qüestió. Es centra en la col·lecció del Masdéu, el cartulari original i la posterior elaboració, els inventaris de l'arxiu del Masdéu, l'arxiu d'època Templera i el d'època Hospitalera així com les actes. Finalitza aquest segon apartat amb una conclusió on explica com les 1180 actes i altres documents aplegat en aquest recull ressegueixen la història singular d'aquesta opulenta comanda catalana, les rendes de la qual van ajudar a sostenir la croada a Terra Santa i a la península Ibèrica. Gràcies sobretot a l'aportació fonamental de prop de 850 actes transcrits al cartulari a la dècada del 1280, la col·lecció de la casa de la milícia del Temple del Masdéu s'imposa incontestablement com un dels més rics conjunts documentals que reporten l'activitat d'un establiment de l'orde religiós i militar de tota la cristiandat llatina.⁸⁶

És en aquesta part on Tréton dedica un breu capítol sobre els estudis històrics fets a la comanda de Masdéu⁸⁷, es remunta al segle XIX i al començament del segle XX, quan els documents de la comanda de Masdéu no suscitaven gaire interès entre els historiadors locals. Com a molt, trobàvem alguns articles o breus paràgrafs en revistes i obres regionals que descriuen breument la història de

⁸⁴ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 27-28.

⁸⁵ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 186-187.

⁸⁶ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 291-292.

⁸⁷ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 274-276.

la comanda mitjançant un inventari del seu patrimoni i dels seus principals benefactors.⁸⁸ D'aquest període, dos estudis importants i encara avui, en paraules de Rodrigue Tréton, molt útils mereixen ser assenyalats, encara que només recolzen de manera molt superficial en l'arxiu del Masdéu. El primer article és de Julià Bernat Alart dedicat a la supressió de l'orde del Temple al Rosselló⁸⁹. Però aquest rigorós estudi, d'altra banda documentat, només utilitza un petit nombre de documents de la col·lecció del Masdéu i utilitza essencialment el dossier de l'interrogatori dels templers de la diòcesi d'Elna conservat a la Biblioteca Nacional de França i publicat el 1841 per Jules Michelet⁹⁰.

El segon és l'obra magistral de Joaquim Miret i Sans, fundadora de la historiografia dels ordes religiosos militars a Catalunya⁹¹. Miret i Sans destina diverses pàgines a la fundació de la comanda rossellonesa, basant-se exclusivament en algunes còpies extretes de l'arxiu del Masdéu i del *Llibre de la creu* contingudes a la col·lecció Moreau. Sembla que Miret i Sans no va visitar els arxius perpinyanesos i que no va tindre l'oportunitat de treballar amb el cartulari dels templers del Masdéu.

No és fins el 1961 i a la memòria de DES (diploma d'estudis especialitzats) de Robert Vinas dedicada als templers del Rosselló perquè la comanda del Masdéu i el seu cartulari tornin a aparèixer en escena i tornin a cridar l'atenció de la comunitat universitària⁹². Basant-se en les notes extretes del desglossament de l'arxiu conservat a Perpinyà l'autor fa la primera síntesi històrica completa de la comanda des dels seus orígens fins a la seva supressió.

Al 1996, partint sobretot de la DES de Robert Vinas, l'historiador català especialista en la qüestió templera de Josep Maria Sans i Travé va dedicar una desena de pàgines de la seva història dels templers catalans de la comanda del Masdéu⁹³. Tres anys més tard, va ser un altre català, l'historiador de l'art Joan Fuguet, qui va abordar la qüestió de l'arquitectura templera a Catalunya,

⁸⁸ Puiggari, P. «Notice des commanderies...», pp. 46-47 i 50-51; De Barthélémy, É. «Étude sur les établissements monastiques du Roussillon (Diocèse d'Elne-Perpignan)» *Bulletin Monumental*, 3^a sèrie, tom II (1857), pp. 46-52; Montsalvatge i Fossas, F. *El obispado de Elna*, tom I (*Noticias históricas*, t. XXI), Olot, Suc. De J. Bonet, 1911, pp. 37-39 i 46-50.

⁸⁹ Alart, J. B. «Supression...», pp.25-115.

⁹⁰ Michelet, J. *Le procès des Templiers*, pp. 421-515.

⁹¹ Miret i Sans, J. (1910) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. Lleida: Pagès editors, pp. 44-46

⁹² Vinas, R. (1961) *Les templers en Roussillon d'après le cartulaire de la comanderie de Masdéu*, Montpellier, Universitat de Montpellier, 104 p. mecanografiades.

cosa que el va portar a dedicar un important capítol de la seva tesi a l'anàlisi dels vestigis arqueològics i altres testimonis materials de la presència dels templers a la «Catalunya Nord»⁹⁴.

Aquesta sobtada concentració d'interessos plurals i diversificats per la història dels templers catalans va donar lloc, els dies 18 i 19 de gener de 1997, a un col·loqui que va aplegar, a iniciativa de Maria Àngels Falqués i d'Aimat Catafau, els autors citats i alguns altres al recinte del Masdéu⁹⁵.

És a la tercera part de l'obra que s'està comentant on Tréton exposa la bibliografia i les fonts utilitzades per a la creació d'aquesta obra sobre l'orde del Temple al Rosselló, utilitza tant instruments de treball com diccionaris, fonts historiogràfiques i glossaris així com estudis realitzats per historiadors precedents a la seva obra com Alart i Miret i Sans entre molts altres que ja han estat citats durant el desenvolupament d'aquest treball.

Finalment, la quarta i última part la destina als diversos annexos que utilitza, taules, mapes, làmines i arbres genealògics. Als annexos mostra taules estadístiques, així com l'estructura i contingut del Cartulari del Masdéu, inventaris de cartes partides, una taula cronològica d'escrivans i notaris, llistat dels dignataris de la milícia del Temple i dels templers actius al Rosselló, notes sobre les monedes i les mesures en ús als comtats nord-catalans a l'època dels templers i peces justificatives. Als mapes que Rodrigue Tréton mostra al seu diplomatarí podem veure la implantació geogràfica de la comanda del Masdéu, el patrimoni de la comanda del Masdéu cap al 1300 i les principals comandes templeres de la província de Catalunya i Aragó, aquesta part està localitzada al cinquè volum del diplomatarí. A la làmina 7, situada a la pàgina 441 del cinquè volum, o bé la pàgina 2963 dins de l'obra completa, podem veure dues miniatures on hi ha identificat un dels comanadors de la casa del Temple de Perpinya.^{96 97}

L'obra de Tréton, *Diplomatari de Masdéu*, té un total de cinc volums, però, és el primer d'ells, el que conté tota la informació analitzada i treballada, els quatre restants estan dedicats a recollir la diversa documentació que l'autor va utilitzar per al desenvolupament del primer volum. Des de

⁹³ Sans i Travé, J. M. *Els templers catalans...*, pp. 252-264.

⁹⁴ *L'arquitectura...*, cap. XIII: «El Rosselló i les altres comarques del nord», pp. 333-363; reeditat a Fuguet i Sans, J. «L'arquitectura dels templers a la "Catalunya Nord", a *Les Templers en Pays Catalans*, Perpinyà, El Trabucaire, 1998, pp. 171-211.

⁹⁵ Citat per Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 276. *Les templers en Pays Catalan*, vegueu la nota anterior. S'hi troben reunides les contribucions de Robert Vinas, Laure Verdon, Gauthier Langlois, Pierre-Vincent Claverie, Josep Maria Sans i Travé i Joan Fuguet i Sans.

testaments, donacions, cartes entre els frares i els comanadors de les diferents comandes i documents notariais, traduïts al català i seguidament en la versió original en llatí.

Com hem dit ja al principi d'aquest apartat del treball, Rodrigue Tréton centra aquesta obra al Rosselló, amb tota la documentació dels diversos arxius dels que va disposar, si bé es tracta d'una regió reduïda i acotada en comparació amb alguns dels altres autors presentats en aquest treball com Miret i Sans o Forey, és important ja que al tractar-se d'un regne diferent, la Corona de Mallorca, no s'ha tractat conjuntament amb la Corona d'Aragó.

⁹⁶ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. 5, Fundació Noguera, Barcelona, 2010, p. 441. Làmina 7, Fra Jaume d'Ollers, comanador de la casa del Temple de Perpinyà i procurador del rei de Mallorca (1290-1307), presenta els Evangelis als terratges del rei que presten jurament abans de declarar llurs béns. A la imatge de dalt, l'escrivà encarregat de prendre nota dels reconeixements, que ja ha escrit el nom del terratger a la cèdula, és representat tallant el càlam. (Miniatures del Començament del segle XIV, capbreus d'Argelers i de Sant Llorenç de la Salanca, ADPO, 1B30 i 1B33. © Joël Ruiz, Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals).

⁹⁷ Veure Annex 2

6. El Temple

6.1 Els Orígens i la desfeta de l'Orde del Temple

Els orígens i fundació de l'orde del Temple han estat motiu d'estudi de diversos autors⁹⁸. Han tractat específicament el tema Malcolm Barber⁹⁹, Francisco Tommasi¹⁰⁰ i Anthony Luttrell¹⁰¹. Aquest tres grans autors són citats per Josep M.^a Sans i Travé a la introducció que va realitzar a *Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics* de Joaquim Miret i Sans. Si bé es cert que tots els autors que dediquen algunes de les seves obres a l'orde del Temple utilitzen algunes pàgines a explicar de forma més superficial o més exhaustiva el tema de l'origen del Temple, són aquests tres autors els que dediquen tot el contingut del seu estudi a parlar sobre aquest tema en concret del Temple.

Sobre la introducció de l'orde al nostre país i els seus moments inicials han fet aportacions Josep Maria Sans i Travé¹⁰², José Enrique Ruiz Domènec¹⁰³ i Laureà Pagarolas¹⁰⁴, mentre que Maria Bonet Donato ha analitzat la formació del patrimoni inicial dels dos ordes militars, Templers i

⁹⁸ Sans i Travé, Josep M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 36-38). Lleida: Pagès editors.

⁹⁹ Barber, M. (1970). "The Origins of the Order of the Temple", *Studia Monastica*, 12, pp. 219-240.

¹⁰⁰ Tommasi, F. (1983). "«Templari» e «Templari Sancti Iohannis». Una precisazione metodologica", *Studi Medievali*, 3^a sèrie, XXIV, I, pp. 373-384

¹⁰¹ Luttrell, A. (1996). *The Earliest Templars*, a *Autour de la première croisade*, Éd. M. Balard, París, pp. 193-202.

¹⁰² Sans i Travé, J. M. (1977). "Alguns aspectes de l'establiment dels Templers a Catalunya: Barberà", *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1, pp. 9-95; Sans i Travé, J. M. (1994). *L'Orde del Temple als Països Catalans: la seva introducció i organització (segles XII-XIV)*, a *Actes de les Primeres Jornades sobre les Ordes Religioso-Militars als Països Catalans (segles XII-XIX)* Diputació de Tarragona, pp. 17-42.

¹⁰³ Ruiz Domènec, J. E. (1998). *Primeros pasos de la orden militar del Temple en Cataluña*", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 263-268.

¹⁰⁴ Pagarolas i Sabaté, L. (1996). "Las Primeras Órdenes militares: Templarios y Hospitalarios" , *Códex Aquilatensis*, 12. *Actas IX Seminario sobre Historia de l Monacato (Los monjes soldados. Los templarios y otras Órdenes militares)*, organizado por el centro de Estudios del Románico de la Fundación Santa maría la Real (Aguilar de Campoo), pp. 31-56.

Hospitalers, arran del seu establiment en el país en temps de Ramon Berenguer IV.¹⁰⁵ El tema concret dels cofrades com un element d'implantació i expansió social del Temple dins la societat medieval ha estat tractat per Agustín Ubieto Arteta¹⁰⁶ i José Ángel Lema Pueyo¹⁰⁷ pel que fa als aragonesos i navarresos, i Prim Bertran respecte als vinculats a la casa de Gardeny¹⁰⁸. Aquest mateix autor ha donat també una visió general sobre la seva implantació en el nostre país i les activitats que va desenvolupar¹⁰⁹.

Dels inicis de la introducció de l'orde als territoris navarresos i aragonesos se n'ha ocupat José Ángel Lema Pueyo¹¹⁰. Les circumstàncies i negociacions que envoltaren el testament d'Alfons I el Bataller i la problemàtica que presentà ha estat estudiat per Lacarra¹¹¹ i Shickl¹¹² i n'han presentat les respectives visions, Elena Lourie¹¹³ i Alan J. Forey¹¹⁴.

Deixant ja el tema de l'origen i fundació de l'orde del Temple passem a comentar aquells autors que dediquen algunes de les seves obres o part d'aquestes a explicar que va succeir durant la dissolució del Temple a casa nostre en concret i de forma més general a la Corona d'Aragó. Josep M.^a Sans i

¹⁰⁵ Bonet i Donato, M. (1998). "Consideracions sobre el patrimoni dels ordes militars a Catalunya en temps de Ramon Berenguer IV", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 11-30

¹⁰⁶ Ubieto Arteta, A. (1980). *Cofrades aragoneses y navarros de la milícia del Temple (Siglo XII)*, a *Aragón en la Edad Media*, III, pp.29-93.

¹⁰⁷ Lema Pueyo, J. A. (1998). "Las cofradías y la introducción del Temple en los reinos de Aragón y Pamplona. Guerra, intereses y piedad religiosa", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 311-331.

¹⁰⁸ Bertran Roigé, P. (1992). "Gardeny: els templers a Lleida", *Lleida, la ciutat dels dos turons*, Lleida, pp. 11-42.

¹⁰⁹ Bertran Roigé, P. (2003). *L'orde del Temple, 700 anys després. Els cavallers del Temple o la vigència d'un mite*. Sala d'exposicions de Caixa Sabadell del 18 de març al 31 de maig de 2003, Sabadell, Fundació Caixa Sabadell, pp. 11-29.

¹¹⁰ Lema Pueyo, J. (1998). "Las cofradías y la introducción del Temple en los reinos de Aragón y Pamplona. Guerra, intereses y piedad religiosa" *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 11-29.

¹¹¹ Lacarra, J. M. (1978) *Alfonso el Batallador*, Saragossa.

¹¹² Schicki, P. (1975). "Die Entstehung und Entwicklung des Templerorders in Katalonien und Aragon", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 28, pp. 115-135.

¹¹³ Lourie, E. (1975). "The Will of the Alfonso I «El Batallador» King of Aragon and Navarre: a Reassessment", *Speculum: a Journal of Medieval Studies*, L/4, pp. 635-651.

Travé explica com les primeres notícies les va aportar el P. Villanueva en el volum V del seu *Viage Literario*, editat el 1806, la contribució del qual es va cenyir a la publicació de diversos registres i documents procedents de l'Arxiu Reial de Barcelona¹¹⁵, en els que es pot veure que va passar amb les propietats del Temple quan l'orde va ser dissolta a través de l'arxiu que rebia el nom de *Registrorum Templorum*, on hi ha recollides les ordres reials, les cartes i altres documents que l'orde del Temple rebia o donava. L'arxiver de Perpinyà, B. Alart, qui ja ha estat citat amb anterioritat per aquest autor, encetava els estudis sobre la supressió de l'orde del Temple a l'antic Regne de Mallorca amb un treball publicat l'any 1867¹¹⁶ i basat principalment en les actes de l'interrogatori dels frares de la diòcesi d'Elna¹¹⁷, i amb l'altra documentació conservada a l'Arxiu dels Pirineus Orientals. K. Schottmüller¹¹⁸ i de H. Prutz¹¹⁹ en les seves obres generals sobre la fi de l'orde fan diverses referències als templers catalans i també A. Benavides en el seu treball sobre el monarca castellà Fernando IV, coetani dels fets¹²⁰; tots aquests estudis van ser publicats el segle XIX. La informació més extensa, acompanyada d'una important documentació procedent de l'Arxiu Reial de Barcelona, la va donar i publicar l'historiador alemany H. Finke al començament del segle passat¹²¹ i que va representar l'aportació més cabdal sobre el tema, en paraules de Josep M.^a Sans i Travé.

Darrerament, però, una interessant informació sobre els templers catalans és recollida per M. Barber en la seva obra de síntesi sobre el procés arreu d'Europa¹²², mentre Alan J. Forey va fer un treball

¹¹⁴ Forey, A. J. (1980-81). "The Will of Alfonso I of Aragon and Navarre", *Durham University Journal*, 73, pp. 59-65.

¹¹⁵ Villanueva, J. L. (1806). *Viage literario a las Iglesias de España*, tomo V, Madrid, pp. 175-232.

¹¹⁶ Alart, B. (1867). «Suppression de l'orde du Temple en Roussillon», *Bulletin de la société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, XV, pp. 25-115 (reeditat a Perpinyà, 1988).

¹¹⁷ Michelet, J. (1851). *Le procès des Templiers*, 2, París, pp. 423-515.

¹¹⁸ Schottmüller, K. (1887). *Der Untergang des Templer-Ordens*, vol. 2, Berlín (reimprès 1970).

¹¹⁹ Prutz, H. (1888). *Entwicklung und Untergang des Tempelherrenordens*, Berlín.

¹²⁰ Benavides, A. (1860). *Memorias del Rey D. Fernando IV de Castilla*, 2 vols., Madrid.

¹²¹ Finke, H (1907). *Papsttum und Untergang des Templersordens*, 2 volums, Münster.

¹²² Barber, M. (1978). *The Trial of the Templars*, Cambridge University Press.

cenyint-se a l'aspecte més concret de l'inici de la captura dels templers catalans, publicat el 1989¹²³. Finalment ja a l'actualitat han sortit estudis que han superat el coneixement que Sans i Travé va aportar, uns exemples d'aquesta superació són l'obra de Tréton¹²⁴ i l'obra de Forey¹²⁵, el mateix Sans i Travé explica com l'estudi de Forey constitueix la part inicial d'un llibre que abasta tot el període corresponent al final dels templers catalans, es tracta de la millor obra de recerca publicada fins avui sobre el procés dels templer de la província catalana, basada en l'anàlisi exhaustiva de la documentació a l'abast¹²⁶.

¹²³ Forey A. J. (1989). *The begining of the proceedings against the aragonese templars, in God and Man in Medieval Spain. Essays in Honour of J. R. L. Highfield*, edited by Derek W. Lomax and David Mackenzie, Warminster, pp. 81-96.

¹²⁴ Tréton, R. (2010). *Diplomatari de Masdéu*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona.

¹²⁵ Forey, A. J. (2001) *The fall of the Templars in the Crown of Aragon*, Ashgate, Aldershot.

¹²⁶ Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. Lleida: Pagès editors. pp. 75-76.

6.2 Aspectes socials i econòmics de l'Ordre del Temple

Ara, prosseguirem amb els autors que van dedicar estudis als aspectes socials i econòmics de l'Ordre del Temple¹²⁷. Gairebé tots els estudis destinats a l'origen i evolució de les comandes templeres a la província catalana parlen sobre el patrimoni d'aquestes i la seva explotació. A més, Cebrià Baraut¹²⁸ i Laure Verdont¹²⁹ han analitzat concretament els ingressos de la casa del Masdéu a través d'un capbreu sobre diverses comandes de l'orde a l'esmentada circumscripció de 1264, mentre que Josep Maria Sans i Travé, basant-se en la mateixa font, ha estudiat els de la comanda de Barberà.¹³⁰ D'altre banda, Rosa Serra i Rotés per mitjà de l'anàlisi d'un capbreu de la comanda de Puig-reig de l'any 1275 ha examinat aspectes econòmics de l'esmentada casa així com la implantació que va tenir a la Cerdanya¹³¹. L'interès pels templers en el desenvolupament del regadiu en els seus dominis ha estat posat de manifest per Francisco Castellón pel que fa a la comanda de Montsó¹³² i per Alan Forey pel que fa a les diverses comandes de l'ordre¹³³.

El paper de l'ordre en la colonització del territori ha estat investigat pel que fa al Maestrat de Terol i al regne d'Aragó per Maria Luisa Ledesma Rubio, que així mateix, ha estudiat la situació dels mudèjars aragonesos vassalls del Temple¹³⁴, mentre que Francisco Castellón Cortada ha exposat el desenvolupament de Bellver de Cinca.¹³⁵

L'interès dels frares en la promoció de les poblacions sota el seu domini resta palesat per la concessió que el 1213 el rei Pere I el Catòlic féu als habitants de Vilanova de Corbins (avui de la

¹²⁷ Sans i Travé, Josep M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 55-61). Lleida: Pagès editors.

¹²⁸ Baraut, C. (1987) "Béns i censos dels Templers al Roselló, Vallespir, Conflent i Fenolledès segons un capbreu de 1264", a *Estudis Rossellonesos dedicats a en Pere Ponsich*, Perpinyà, pp. 175-180.

¹²⁹ Verdon, L. (1975) "Les revenus de la commanderie templière du Mas Déu (Roussillon d'après le terrier de 1264", *Annales du Midi*, 107, pp. 167-193.

¹³⁰ Sans i Travé, J. M. (1997) "Les rendes de la batllia de la comanda del Temple de Barberà l'any 1264" a *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*. Diputació de Tarragona, Tarragona, pp. 511-521.

¹³¹ Serra i Rotés, R. (1988) "Les propietats de l'Orde Militar del Temple a la Cerdanya a partir d'un capbreu de l'any 1275", a *XXXIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Puigcerdà.

¹³² Castellón Cortada, F. (1980) "Política hidráulica de templarios y sanjuanistas en el valle del Cinca (Huesca), *Jerónimo Zurita. Cuadernos de Historia*, 35-36, pp. 381-443.

¹³³ Forey, A. J. (1987) "Notes on irrigation in North-Eastern Spain during the XIIIth and XIIIth centuries" *Anuario de Estudios Medievales*, 17, pp. 381-443.

Barca) que poguessin tenir mercat setmanal i fira anual, tal com ha donat a conèixer Prim Bertran¹³⁶, com una concessió feta als Templers que eren els senyors de la ciutat.

Una anàlisi dels preus i de la producció agrària a Catalunya a final de segle XII a partir de la documentació templera ha estat feta per Thomas N. Bisson¹³⁷. Aquest mateix historiador ha investigat la col·laboració dels templers en l'administració de les finances comtals des de Ramon Berenguer IV fins a Pere el Catòlic¹³⁸ i també durant el regnat de Jaume I¹³⁹. Maria Vilar Bonet ha dedicat un treball a les activitats financeres dels templers catalans¹⁴⁰. Es troben també referències als frares de la província catalana a l'obra d'Ignacio de la Torre Muñoz Morales que relaciona els templers amb l'origen de la banca¹⁴¹. Finalment, les aportacions que les cases occidentals feien a la casa centra d'Orient en el segle XII han estat analitzades per Daniel Michael Metcalf¹⁴².

¹³⁴ Ledesma Rubio, M. L. (1983) "La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios", a *Aragón en la Edad Media*, V, Saragossa, pp.69-93; Ledesma Rubio, M. L. (1988) *Cartas de población y fueros turolenses*, Terol; Ledesma Rubio, M. L. (1990) *Fueros y cartas de población aragonesas*, Saragossa; Ledesma Rubio, M. L. (1991) *Cartas de población del reino de Aragón en los siglos medievales*, Saragossa; Ledesma Rubio, M. L. (1968) "La población Mudéjar en la vega baja del Jalón" a *Miscelánea ofrecida al Ilmo. Sr. D. J. M.^a. Lacarra y de Miguel*, Saragossa, pp.335-351; Ledesma Rubio, M. L. (1980) "Notas sobre los mudéjares del valle del Huerva (siglos XII al XIV)", *Aragón en la Edad Media. Estudios de economía y sociedad*, III, Saragossa. pp 7-29.

¹³⁵ Castellón Cortada, F. (2003) "Templarios y sanjuanistas de Monzón en la fundación y desarrollo de Berver de Cinca", *Cuadernos del Centro de Estudios de Monzón y Cinca Medio* 30, pp.83-136.

¹³⁶ Bertran Roigé, P. (1977) "Concessió de mercat i fira a Vilanova de Corbins per Pere el Catòlic (1213)", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 16, pp. 7-10.

¹³⁷ Bisson, N. (1976) "Credit, Prices and Agrarian Production in Catalonia: a Templar Account (1180-1188)", a *Order and Innovation in the Middle Ages. Essays in Honor of Joseph R. Strayer*, Princeton. New Jersey, pp. 87-102 i 446-449.

¹³⁸ Bisson, N. (1984) *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Counts-Kings (1151-1213)*, Berkley and Los Angeles, 2 vols.

¹³⁹ Bisson, N. (1997) "Les finances del jove Jaume I (1213-1228)" a *L'impuls de Catalunya a l'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, pp. 159-185.

¹⁴⁰ Vilar Bonet, M. (1962) "Actividades financieras de la Orden del Temple en la Corona de Aragón", a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, 2, Barcelona, pp. 577-585.

¹⁴¹ De la Torre Muñoz de Morales, I. (2004) *Los Templarios y el Origen de la Banca*, Madrid.

L'interès dels templers per a l'explotació dels molins, concretament al Segrià en el segle XII, l'ha exposat Ramon Sarobe¹⁴³, mentre que les despeses que sovint implicaven les noves construccions o bé les reparacions d'aquests enginys han estat estudiades pel que fa al Gardeny del final del segle XIII per Juan Ignacio Padilla.¹⁴⁴

La ramaderia fou una altra de les activitats que desenvoluparen els templers des dels inicis de l'establiment al nostre país fins al moment en què foren detinguts pel monarca. D'aquest tipus d'explotació obtenien importants ingressos. Miret i Sans ja havia publicat, el 1912, els inventaris de diverses comandes d'Aragó, València i Catalunya de 1289 que, ateses els caps de bestiar que posseïen, palesaven la importància que la ramaderia tenia entre els templers de la província catalana.¹⁴⁵ Darrerament, Josep Maria Sans i Travé ha incidit en aquesta font, que ha re-publicat novament, cenyint-se específicament a l'explotació ramadera dels frares de les comandes catalanes¹⁴⁶.

A partir de la segona meitat del segle XIII per tal d'atendre les seves explotacions agràries i també per als serveis domèstics de les comandes es va veure obligat a comprar esclaus. Gairebé totes les cases, tant les situades a la ruralia com les urbanes, disposaven d'un nombre important d'esclaus, tal com ho mostra l'estudi de Josep Maria Sans i Travé¹⁴⁷.

¹⁴² Metcalf, D. M. (1980) "The templars as bankers and monetary traders between West and East in the Twelfth Century" a Edbury P. W. - Metcalf D. M. (eds.) *Coinage in the Last East. The Fourth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, pp. 1-17.

¹⁴³ Sarobe i Huesca, R. (1997) *Els molins dels templers al Segrià el segle XII. Estudi a través dels seus documents*, memòria de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.

¹⁴⁴ Padilla Lapuente, J. I. (1991) "La construcció d'un enginy hidràulic. Els comptes del molí batan de Gardeny (Lleida, 1290-1291)" *Ilerda. Humanitats*, 49, pp. 105-127.

¹⁴⁵ Miret i Sans, J. (1911-1912) "Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó de 1289", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VI, pp. 61-75.

¹⁴⁶ Sans i Travé, J. M. (2002) "Armes, queviures i bestiar d'algunes comandes del Temple a Catalunya, Aragó i València segons uns inventaris de 1289 (primera part)", *Sacra Militia Revista di Storia degli Ordini Militari*, Any III, pp. 47-88; Sans i Travé, J. M. "Armes, queviures i bestiar d'algunes comandes del Temple a Catalunya, Aragó i València segons uns inventaris de 1289 (segona part): L'explotació ramadera".

¹⁴⁷ Sans i Travé, J. M. (2000) "Els templers catalans, propietaris d'esclaus" a Ferrer i Mallol M. T. Mutgé i Vives, J. *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana. Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*, CSIC, Barcelona, pp. 309-324.

D'altra banda, els templers, com els altres ordes militars dugueren a terme una tasca destacable de rescat de captius cristians en poder de l'Islam que ha posat de manifest Alan Forey¹⁴⁸.

De les relacions entre el darrer mestre de l'orde, Jaume de Molay, i la província catalana n'hi ha informació en els treballs de Malcolm Barber¹⁴⁹, Alan J. Forey¹⁵⁰ i Alain Demurguer¹⁵¹. La incidència de l'orde en la seva societat més propera ha estat tractada, pel que fa a Montsó, per José Angel Sesma¹⁵².

¹⁴⁸ Forey, A. J. (1991) "The Military orders and the Ransoming of Captives from Islam (Twelfth to Early Fouteenth Centuries)", *Studia Monastica*, 33, pp.259-280.

¹⁴⁹ Barber, M. (1972) "James of Molay, the Last Grand Master of the Temple" *Studia Monastica*, XIX , pp.91-124.

¹⁵⁰ Forey, A. J. (2001) "Letters of the last Two Templars Masters", *Nottingham Medieval Studies*, XLV , pp. 145-171.

¹⁵¹ Demurguer, A. (2002) *Jacques de Molay. Le crépuscle des templiers*. Biographie Payot, París.

¹⁵² Sesma Muñoz, J. A. (1986) "Demografía y sociedad: la población de Monzón en los siglos XIII-XV", a *Homenaje a Don José María Lacarra. II, Príncipe de Viana, XL-VII*, anejo 3, pp. 687-710.

6.3 Aspectes artístics i arquitectònics

Fins a fa relativament poc, era usual que els monuments templers principals fossin tractats com a exemples d'un determinat estil artístic (romànic, gòtic, ...) o d'un tipus de construcció (arquitectura militar, religiosa), sense que es fes referència a la seva pertinença al Temple. I se seguïen utilitzant com a vàlides certes afirmacions dels romàntics, temps ha superades, al moment d'atribuir als templers edificis d'origen desconegut i, sobretot, capelles funeràries de planta circular¹⁵³.

En la literatura romàntica, a partir del segon terç del segle XIX, comencen a aparèixer textos que es refereixen a construccions de l'ordre del Temple. Una mica més tard, i en evident relació amb els primers escrits, els arquitectes historiadors formularan una teoria artístic-simbòlica sobre les capelles temples de planta central. Finalment, la mateixa dinàmica historicista neomedieval impulsarà els primers escrits històric-artístics sobre construccions temples. Curiosament, tan sols fortaleses i algunes esglésies, sobretot les de planta central, van merèixer l'atenció d'historiadors; la resta de construccions de l'ordre (cases de camp, residències urbanes, construccions industrials...) mai van ser considerades ni tractades. Pel que fa als comentaris, sempre idealitzats, que van fer els escriptors romàntics d'edificis templers, cal subratllar que sempre es va tractar de ruïnes d'esglésies o de fortaleses guerrerres, la qual cosa mostra la pervivència del record de la participació dels monjos-soldats en la Reconquesta¹⁵⁴. En molts d'aquests casos, es tractava d'atribucions falses: bona part d'edificis d'origen dubtós o ignorat eren fàcilment posats en la nòmina de les construccions temples¹⁵⁵.

No és fins a principis del segle XX que es comencen a abandonar els models historicistes en benefici de les metodologies científiques, si bé són estudis d'historiadors locals, com és el cas del sacerdot Josep Porta i Blanch, que dedica una monografia al castell-comanda de Barberà¹⁵⁶. Hi ha altres autors que citen els aspectes més històrics i no els arquitectònics, tot i que els textos més

¹⁵³ Fuguet Sans, J. (2006). *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens. pp. 287.

¹⁵⁴ Citat per Fuguet Sans, J. A *La historiografia sobre arquitectura templaria en la península ibérica*, Anuario de Estudios Medievales, p-369. Hempler, W., (1983). *Los jacobinos del siglo XIII. Un simulacro de proceso en plena Edad Media y sus consecuencias en la historia de las ideas y en la literatura de la Ilustración y el Romanticismo europeos*, en *Entre el Poema de Mío cid y Vicente Aleixandre*, Barcelona, Ed. Alfa, pp. 61-105

¹⁵⁵ Fuguet Sans, J. (2007). *La historiografia sobre arquitectura templaria en la península ibérica*, Anuario de Estudios Medievales, pp. 369.

interessants, des del punt de vista arquitectònic són el del Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, degut a Carreras Candi; en aquest cas dedicat al castell i l'església de Gardeny (1908).¹⁵⁷

No és fins deu anys després que Josep Puig i Cadafalch¹⁵⁸, el més important historiador de l'arquitectura medieval catalana, farà una exhaustiva descripció i anàlisi del mateix monument. Segons Puig, Gardeny era la fortalesa templera catalana que ha arribat en més bon estat als nostres dies. Els seus comentaris són molt significatius perquè representen la manera positivista i empírica d'estudiar l'arquitectura que no cau en interpretacions subjectives, ja que en cap moment parla de les teories anteriors sobre les plantes circulars, de totes maneres Puig ignorà importants edificis romànics com el castell templer de Miravet (Ribera d'Ebre) i l'hospitaller d'Ulldecona (Montsià).

No és fins l'any 1954 quan Élie Lambert publica un estudi sobre l'arquitectura dels templers¹⁵⁹, en aquest article es posa en qüestió i desqualifica els apriorismes de Viollet-le-Duc i de Lampérez¹⁶⁰ ambdós defensors de la teoria de les capelles de planta circular.

"L'estudi de Lambert, malgrat cenyir-se a les esglésies, ha de ser considerat pioner de la moderna investigació sobre l'arquitectura dels templers. El seu mètode consistí en inventariar, amb criteri científic, l'arquitectura coneguda dels templers per demostrar que en ella la incidència de les capelles rodones havia estat ínfima. Simultàniament, presentà l'aparició en l'espai i en el temps, de

¹⁵⁶ Fuguet Sans, J. (2006.) *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens. Aquesta monografia fou publicada a trossos a la revista montblanquina «La Conca de Barberà» entre 1900 i 1905. El llibre sencer fou editat per l'Ajuntament de Barberà l'any 1984 (Porta i Blanch, J. *Arreplec de dades per a la història de Barberà*, Ajuntament de Barberà de la Conca, 1984, pp.87-99)

¹⁵⁷ Carreras i Candi, F. (1908) *Excursions per la Catalunya aragonesa y província d'Osca*, I, Gardeny, Fraga, Sixena y Sarinyena, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», XVIII/162, Barcelona, pp. 193-20.

¹⁵⁸ Puig i Cadafalch, J.; De Falguera, A.; Goday, J. (1918). *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, IEC, III, pp. 422-425 y 576-578.

¹⁵⁹ Fuguet Sans, J. (2006). A *La historiografia sobre arquitectura templaria en la península ibérica*, Anuario de Estudios Medievales, p-376 Lambert, É. (1954). L'architecture des Templiers, «Bulletin Monumental», 112, París, pp. 7-60 y 129-166.

¹⁶⁰ Fuguet Sans, J. (2006). *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII. jornada de treball. Barbens, Violle,-Le-Duc, E.E: Dictionnaire raisonné de l'Architecture française du XIe au XVI siècle, I-X, París, 1854-1868, (article «Temple»).

les esglésies de planta central, per demostrar que la seva funció havia estat principalment funerària. La conclusió fou que, amb l'excepció d'alguns convents principals d'Orient¹⁶¹ i Occident¹⁶², les capelles dels convents del Temple havien estat majoritàriament de planta rectangular; i que gran part de les esglésies rodones atribuïdes al Temple a França i a Espanya, havien estat en realitat capelles funeràries.^{163" 164}. Amb aquestes paraules Joan Fuguet explica el gran avanç que va suposar per a la historiografia l'article de Lambert, que finalment va trencar amb la metodologia historicista que es va imposar durant el segle XIX i a principis del segle XX.

En els estudis més recents podem veure el canvi d'orientació sobre l'objecte dels estudis; ja no es tracta de fer teories apriorístiques sinó de la simple ressenya de tots els edificis coneguts. A Catalunya, la part que ens interessa per al desenvolupament del present treball, durant les últimes dècades han vist la llum nombroses monografies sobre els castells dels templers que, en general, s'interessen més per la història que per l'arquitectura. Un cas especial de treball monogràfic es l'obra monumental *Els Castells Catalans* (1967-1979) redactat en la major part per Pere Català i Roca, on podem trobar informació sobre totes i cada una de les fortaleses templeres i hospitaleres catalanes¹⁶⁵.

¹⁶¹ En paraules de Fuguet Sans. *Athlit o Chastel Pélerin*, al Regne de Jerusalem.

¹⁶² Segons Fuguet Sans. París, Londres, Tomar i algunes capelles de segon ordre a França i Anglaterra.

¹⁶³ De les capelles hispanes de planta radial atribuïdes al Temple (Vera Cruz, Eunat, Torres del Río), només, i amb reserves, salva la segoviana Vera Cruz.

¹⁶⁴ Fuguet Sans, J. (2006). *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens, pp. 292.

¹⁶⁵ Fuguet Sans, J. (2006). *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens. *Castells Catalans*, Els, R. Dalmau, Ed. Barcelona, 1967-1979, I-VI.

7. Arxius que contenen documentació relativa al Temple

Una gran part de les obres recollides per Lomax, Ayala i la resta d'autors són edicions de documents conservats en arxius. Després del breu repàs pels reculls bibliogràfics, ens disposem a veure la informació sobre els arxius que contenen documentació relativa al Temple i a l'Hospital, tot i que com pertoca per al present treball, ens centrarem en el Temple¹⁶⁶.

Manca, encara avui, un treball específic sobre la formació dels arxius de les comandes del Temple en el nostre país com també sobre el contingut de l'arxiu central de la província al castell de Miravet, malgrat que el *Memoriale instrumentorumque erant in Mirabeto*, confeccionat el 1309, després de l'ocupació del castell pels oficials reials, i conservat actualment a l'Arxiu Reial de Barcelona, millor conegut com l'Arxiu de la Corona d'Aragó, podria donar una informació força important¹⁶⁷. També manca l'anàlisi de com i quan passaren els documents a l'Hospital i per què una part restaren a la Cancelleria Reial. Tot i això, algunes notícies sobre aquest tema hom les pot trobar en les aportacions de Jordi Rubió, Ramón d'Alós i Francesc Martorell¹⁶⁸, en un treball de Maria Vilar Bonet¹⁶⁹ i especialment en l'estudi d'A. Forey sobre les fonts per a l'estudi dels templers de la província catalana.¹⁷⁰ D'altra banda una descripció sobre l'estat i l'organització general de l'arxiu del gran Priorat de Catalunya, a final del segle XIX ja l'oferí Josep Sastachs i Costas el 1885¹⁷¹.

¹⁶⁶ Sans i Travé, Josep M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 25-28). Lleida: Pagès editors.

¹⁶⁷ Vegeu Pagarolas i Sabaté, L. (1999). *Els templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'ordre (1213-1312)*, volum I, Diputació de Tarragona, Tarragona, pp. 19, nota 11.

¹⁶⁸ Rubió, J. D'Alós, R. i Martorell, F. (1907). *Inventaris inèdits de l'Ordre del Temple a Catalunya, a Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, I*, pp. 385-407.

¹⁶⁹ Vilar Bonet, M. (1968). "Datos sobre los archivos del Temple en la Corona de Aragón al extinguirse la Orden", a Martínez Fernando, archivero. *Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, pp. 491-498.

¹⁷⁰ Forey, A. J. (1994). *Sources for the history of the Templars in Aragon, Catalonia and Valencia*. *Archives*, 21, pp. 16-24.

¹⁷¹ Sastachs i Costas, J. (1885). *Memoria sobre el Archivo Prioral de Cataluña de la Orden de San Juan de Jerusalén*, Barcelona.

8. Edicions de col·leccions diplomàtiques sobre els templers a la província catalana

En els darrers anys una part important de la documentació sobre els templers s'ha editat en col·leccions diplomàtiques sobre comandes dels templers de la província catalana¹⁷², Ens cenyim a l'àmbit estrictament català, en els darrers anys s'han publicat diversos aplecs documentals relatius a les comandes templeres de Tortosa, Barberà, Gardeny i Madéu. Sobre la primera Laureà Pagaroles publicava el 1984 la seva tesi de llicenciatura que versava sobre la fundació i evolució d'aquesta comanda fins al 1213, acompanyada dels documents en què es basava el seu estudi¹⁷³. Per a la seva tesi doctoral continuà l'anàlisi de la mateixa comanda, el resultat de la qual publicà el 1999, amb el corresponent apèndix documental¹⁷⁴. De la comanda de Barberà, d'altre banda, en recollí la documentació fins al 1213 Josep Maria Sans i Travé, qui integrà en la col·lecció diplomàtica el documents enregistrats en el Cartulari de Barberà, a més dels conservats en els fons de l'antic priorat de Catalunya i en els de la Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona¹⁷⁵. De la comanda templerera més important de la província catalana, Gardeny, Ramon Sarobe i Huesca n'ha editat la documentació fins al 1200, incloent també els documents conservats en els fons de l'esmentat priorat, els de la Cancelleria Reial i els enregistrats en el Cartulari de Gardeny corresponents a l'esmentat període cronològic¹⁷⁶. Ben aviat, promogudes per la fundació Noguera, es publicaran les col·leccions diplomàtiques de la comanda rossellonesa del Masdéu i de la de Barcelona-Palau.

¹⁷² Sans i Travé, J. M. (2006). Introducció. En Miret i Sans, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., pp. 32-34). Lleida: Pagès editors.

¹⁷³ Pagaroles, L. (1984). *La comanda del temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*, Tortosa.

¹⁷⁴ Pagaroles i Sabaté, L. (1999). *Els templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*, 2 vols. Tarragona.

¹⁷⁵ Sans i Travé, J. M. (1996). *Diplomatari de la casa del Temple de Barberà (947-1213)*, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

¹⁷⁶ Sarobé i Huesca, R. (1998). *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, 2 vols. Fundació Noguera, Barcelona.

9. Conclusions

Hem pogut veure com, des del segle XIX fins a l'actualitat, no ha deixat d'haver un interès per l'Orde del Temple. En el present treball queda demostrat com cada autor, a vegades utilitzant punts de vista diferents, centra els seus esforços i els seus treballs en explicar les característiques, el patrimoni, la història o l'estructura de l'orde a Catalunya.

Durant la primera part del treball, s'analitza la historiografia més general sobre el Temple a Catalunya, passant per autors anteriors a Miret i Sans, com son Alart i Dellaville per exemple, i seguint ja per aquells que han aportat un gran avanç en el coneixement que actualment tenim sobre l'orde del Temple a casa nostra.

Quan parlem sobre les obres generals sobre els templers catalans esmentem dos dels pilars de la historiografia del Temple, Joaquim Miret i Sans i Alan Forey. També es fa menció d'aquells que s'han centrat en els autors que han dedicat el seu estudi als templers catalans, com per exemple Malcolm Barber, Alain Demurger i Peter W. Edbury, així com el recent treball de Joan Fuguet i Carme Plaza. Quan arribem al següent capítol destinat als orígens i fundació del Temple, fem un repàs dels diversos autors que han tractat el tema amb gran profunditat, ja siguin d'origen local com Laureà Pagarolas i Joaquim Miret i Sans entre d'altres o d'origen estranger com Alan J. Forey i Malcolm Barber. Si bé en aquest capítol, com en tot el treball, ens centrem en l'àmbit historiogràfic, resulta interessant veure la gran quantitat d'autors que s'han apropiat a aquest tema i com ho han fet. Els primers autors que van escriure sobre el tema utilitzen fonamentalment les fonts dels arxius, mentre que els autors que posteriorment van tractar-ne, tot i que també utilitzen fonts de primera mà, utilitzen sobretot els estudis realitzats amb anterioritat.

Seguidament passem a comentar els pilars de la historiografia sobre els templers catalans, des de Joaquim Miret i Sans fins a Rodrigue Tréton, hi ha hagut una evolució de la metodologia d'estudi i del camp d'estudi com a tal. El canvi en la metodologia començant per Miret i Sans, es deu sobretot al treball que cada autor tenia com a precedent, Miret i Sans no es va dedicar a fer una història pròpiament, sinó que és més un aplec de tota la documentació que va trobar sobre les dues ordes militars als diversos arxius, sense arribar a fer una història. En canvi Forey va fer un pas més, recollint tota la informació que Miret i Sans va editar, ell si que va dedicar les seves obres a resseguir els fets succeïts en època templera centrant-se en la Corona d'Aragó i dedicant una part a Catalunya, però, al mateix temps explicant que passava fora de les fronteres peninsulars. De la mateixa manera Sans i Travé explica, utilitzant tota la documentació a la que va tindre accés, la

caiguda del Temple a la Corona d'Aragó, dedicant tot el seu estudi a aquest aspecte en concret ja que fins llavors ningú no havia parlat de forma extensa sobre aquest tema. Finalment és a la fornada de nous historiadors com Pagarolas i Tréton que recullen tota aquesta informació general extreta dels seus precedents i elaboren un diplomatarí sobre les comandes de Tortosa i Masdéu respectivament, ampliant aquest coneixement en la seva vessant més local i en el cas de Masdéu, la més important cronològicament parlant ja que, com hem comentat diverses vegades durant la realització del present treball, va ser la primera comanda templera a l'Europa occidental. En l'obra de Miret i Sans podem veure com, de forma exhaustiva, va aconseguir un estudi força complet sobre l'orde del Temple i sobre l'orde de l'Hospital, com esmentem al capítol pertinent sobre Miret i Sans utilitza sobretot les fonts extretes dels diversos arxius com el Reial de Barcelona, l'Archivo Histórico Nacional de Madrid a més d'altres de més locals però amb documentació important sobre les dues ordres militars així com estudis anteriors a la redacció de la seva obra, si bé es tracta d'un recull historiogràfic, va resultar ser de gran importància, ja que tots els autors que van agafar el seu testimoni el citen.

El següent gran autor que, de la mateixa manera que Miret i Sans, és citat en totes les obres consultades per a la realització del present treball és Alan J. Forey. Aquest autor britànic ha dedicat els seus estudis a l'Orde del Temple a la Corona d'Aragó en general, és aquest fet el que va suposar un trencament respecte el que es feia dins la península ibèrica fins llavors, que eren sobretot estudis dedicats a les diverses comandes en concret, sense veure el territori en la seva totalitat. Resulta curiós veure com tot i la gran importància que ha tingut i té dins el territori espanyol les seves obres i diversos articles no ha estat traduït cap dels seus treballs. Alan J. Forey, igual que Miret i Sans, utilitza estudis realitzats anteriorment juntament amb les fonts primàries dels arxius, en el cas d'ells dos, els arxius són els mateixos, el Reial de Barcelona, l'Archivo Histórico Nacional de Madrid i d'altres de més locals però amb documentació important sobre l'orde del Temple.

A continuació s'han tractat autors més recents i que han tingut una gran importància per al coneixement de l'orde dins el territori, aquests autors són Josep M.^a Sans i Travé, Laureà Pagaroles, Joan Fuguet i Rodrigue Tréton.

El primer dels autors és Sans i Travé, per la realització del present treball ens hem centrat en els seus estudis sobre la dissolució del Temple a Catalunya, a part d'ell, no s'ha tractat el tema concretament de forma exhaustiva, explicant els processos als quals van ser sotmesos els templers catalans, com passa el patrimoni de mans templeres a hospitaleres després de la desfeta del Temple.

L'autor dedica a aquest tema dues de les seves obres, una més científica i l'altre de caire més divulgatiu, tot i que segueix la metodologia establerta en les seves anteriors obres.

Laureà Pagarolas centrà el seu estudi sobre els templers a les terres de l'Ebre, la seva obra està dividida en dos volums, el primer, que és el que s'ha utilitzat per a la realització d'aquest treball, és el que dedica a la organització de la comanda templera de Tortosa de principi a fi, és al segon volum on podem trobar els apèndix i la col·lecció diplomàtica i documental. Les conclusions a les que Laureà Pagarolas arribà són molt interessants, una d'elles és que l'establiment dels templers a Tortosa i a tot el territori ebrenc havia esdevingut una conseqüència directa de l'aliança d'aquest Orde amb la Corona i del seu compromís en la conquesta del país, qüestió que entroncava amb la finalitat bàsica i primigènia d'aquests frares cavallers de lluita contra els infidels. Tot i que Forey ja ho comenta en alguna de les seves obres de forma més general, és Laureà Pagarolas qui dedica una part de la seva obra a explicar-ho de forma més exhaustiva i centrant-se específicament a la comanda de Tortosa.

El cas de Joan Fuguet és de gran importància, ja que, a part de donar una visió sobre l'arquitectura del Temple dins les terres catalanes i fer un repàs sobre els diversos avanços a Europa sobre aquest àmbit d'estudi. Fuguet treballa totes les comandes i subcomandes de Catalunya, tractant sobretot l'arquitectura utilitzada, Joan Fuguet fa un inventari per Catalunya; tanmateix, el seu treball no es limita només a una sèrie de monografies, cada indret és presentat en la seva evolució històrica i recol·locat dins l'organització territorial i administrativa del Temple, abans d'ésser analitzat i descrit dins la seva obra. Les conclusions a les que arriba Fuguet són molt interessant, ja que explica les diferents tipologies arquitectòniques que els templers van utilitzar, en els castells de frontera, per exemple, explica les diferències entre aquells que com a base tenien una construcció cristiana occidental i aquells que tenien com a base una fortificació andalusí. Els templers a Catalunya van instal·lar les seves principals comandes en llocs estratègicament importants, en els quals gairebé sempre havien existit fortificacions prèvies, en alguns casos es devien trobar amb les construccions i en d'altres només amb els enderrocs. La diferència entre aquestes fortificacions o construccions de base cristiana o andalusí és que, en el cas de la fortificació andalusí, estava preparada per protegir poblacions senceres en èpoques de guerra i per tant, consistien en un gran recinte emmurallat i un recinte interior que contenia una torre, mentre que les construccions cristianes o bé tenien com a base un convent que es reformava per adaptar-lo a les necessitats templeres o bé una petita fortificació feta gairebé sempre de fusta i tàpia. Exposa també les característiques dels convents rurals i els urbans així com les dels santuaris marians i les esglésies parroquials.

L'últim autor sobre el que tractem és Tréton, si bé la seva obra tracta sobre una comanda en concret, és important degut a la gran importància d'aquesta comanda, ja que la primera vegada que és esmentada és 24 de maig de 1136, és a dir, és una de les primeres comandes creades pel Temple a Occident. A part de la importància de la comanda del Masdú, l'obra de Tréton és també important per la explicació sobre l'origen del Temple en general i el seu establiment al Rosselló en particular, així com els rangs dins de l'orde i l'administració i organització del seu patrimoni tant en l'àmbit rural com en l'urbà.

La temàtica templera ha interessat a Catalunya des del principi, si bé comencem a principis del segle XX amb Joaquim Miret i Sans. El gran avanç que van suposar tant l'obra de Miret i Sans *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*, com la d'Alan Forey *The Templars in the Corona de Aragón*, van marcar una nova etapa dins la península amb més de cinquanta anys de diferència. Totes dues deixen de banda l'estudi d'una comanda concreta per centrar-se en tot un territori, després de Miret i Sans van sorgir una quantitat immensa d'estudis i monografies sobre els templers, moltes d'aquestes obres centrades en comandes, aspectes o períodes concrets, no és fins Forey que torna a sorgir un estudi territorial general.

Llegint les obres dels autors més recents es pot veure com els dos pilars fonamentals, Miret i Sans i Forey, segueixen presents dins dels món templar, tot això sense devaluar els estudis més recents i concrets, com és el cas de Tréton i Pagarolas, ambdós centrats en una comanda en concret però de gran importància per a la historiografia sobre el Temple, ja que, en el cas de Tréton i la comanda de Masdú és de les primeres d'Occident, a més d'explicar les comandes concretes també fan un repàs dels rangs i gestió del patrimoni que realitzava l'orde en general i la comanda en concret.

Per l'estudi dels templers a les terres catalans és el dels aspectes socials i econòmics de l'Ordre del Temple. Com ja hem explicat durant la redacció del capítol, gairebé tots els estudis dedicats a l'origen i evolució de les comandes templeteres a la província catalana tracten sobre el patrimoni d'aquestes i la seva explotació. Des dels estudis sobre les comandes de Montsó i Barberà entre d'altres, les produccions ramaderes i agrícoles així com la colonització de nous territoris.

També hem fet un breu repàs dels arxius que disposen de documentació referent al Temple com l'Arxiu Reial de Barcelona i el del Gran Priorat, malgrat la gran quantitat de documentació que contenen, manca, encara avui, un treball específic sobre la formació dels arxius de les comandes del Temple en el nostre país com també els continguts de l'arxiu central de la província al castell de Miravet confeccionat el 1309. També manca l'anàlisi de com i quan passaren els documents als arxius de l'Hospital i per què

una part restaren a la Cancelleria Reial en general, tot i que pel cas de la comanda del Masd u Tréton ho explica de forma exhaustiva.

I finalment dediquem una part del treball a parlar sobre les edicions de col·leccions diplomàtiques sobre els templers a la província catalana, que són sobre tot les comandes templeres de Tortosa, Gardeny, Barberà i Masd u, d'on han estat extrets els documents pertinents per realitzar aquestes col·leccions diplomàtiques. Els autors d'aquestes obres són Laureà Pagaroles per a la de Tortosa, Sarob  i Huesca per a la comanda de Gardeny, Josep M.^a Sans i Travé per a la comanda de Barberà i finalment la comanda rossellonesa de Masd u, dirigida per Rodrigue Tréton de qui es tracta més àmpliament en el seu respectiu capítol, ha estat la Fundació Noguera qui ha editat tant la comanda de Gardeny, com la de Barberà i com la de Masd u en unes col·leccions diplomàtiques.

10. Bibliografia

- Àngels Casanovas i Romeu i Jordi Rovira i Port, coordinadors ; J. M. S. i T. . . . [et al.]. (2005). *L'Orde del Temple entre la guerra i la pau*. Barcelona : Rafael Dalmau,.
- Barber, M; Bonet, M. (2009) "Alan Forey", a *Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century. II National Traditions*. Editat per Jaume Aurell i Julia Pavón, Brepols Publishers. Turnhout,, 15-50.
- Bonet Donato, M. (2005). "Historiografía en Investigación sobre el Temple en la Corona de Aragón", *Milites Templi a 'Milites Templi'. Il patrimonio monumentale e artistico dei Templari in Europa. Atti del Convegno internazionale Perugia, Sala dei Notari, 6-7 maggio*.
- Demurger, A., & Lozano, W. C. (2005). *Caballeros de Cristo : templarios, hospitalarios, teutónicos y demás órdenes militares en la Edad Media, siglos XI a XVI*. Granada : Universidad de Granada.
- Ferrer Mallol, M. (2003). *Joaquim Miret i Sans, semblança biogràfica: conferència pronunciada davant el Ple*. Institut d'Estudis Catalans.
- Forey, A. J. (1973). *The Templars in the Corona de Aragón*. London : Oxford University Press.
- Forey, A. J. (1992). *The Military orders : from the twelfth to the early fourteenth centuries*. Basingstoke [etc.] : MacMillan.
- Fuguet i Sans, J. (1997). *Templers i hospitalers / Joan Fuguet Sans*. Barcelona : Rafael Dalmau.
- Fuguet i Sans, J. (2012). *Els Templers, guerrers de Déu : entre Orient i Occident / Joan Fuguet i Carme Plaza*. Barcelona : Rafael Dalmau.
- Fuguet Sans, J. (1995). *L'Arquitectura dels templers a Catalunya*, Rafael Dalmau, Barcelona.
- Fuguet Sans, J. (2006). *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens. pp. 287
- Fuguet Sans, J. (2006.) *Historiografia i estat de la qüestió de l'arquitectura dels ordes del Temple i de l'Hospital a la Corona d'Aragó* a Grup de Recerques de les Terres de Ponent *Templers i Hospitalers; Ordes militars a Catalunya*, Actes de la XXXVII jornada de treball Barbens. Aquesta monografia fou publicada a trossos a la revista montblanquina «La Conca de Barberà» entre 1900 i 1905. El llibre sencer fou editat per l'Ajuntament de Barberà l'any 1984
- Grup de Recerques de les Terres de Ponent.Jornada de Treball. (2008). *Templers i hospitalers : ordes militars a Catalunya*. Barbens : Grup de Recerques de les Terres de Ponent.
- Mestre i Godes, J. (1996). *Els Templers : alba i crepuscle dels cavallers / Jesús Mestre i Godes*. Barcelona : Edicions 62.

- Miret i Sans, J. (1912). Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó en 1289 [Recurs electrònic].
- Miret i Sans, J. (2006). *Les Cases de templers i hospitalers a Catalunya : aplec de noves i documents històrics / per Joaquim Miret i Sans ; introducció per Josep Maria Sans i Travé*. Lleida : Pagès.
- Pagarolas i Sabaté, L. (1999). *Els Templers de les terres de l'Ebre (Tortosa) : de Jaume I fins a l'abolició de l'Ordre : (1213-1312)*. [Tarragona]: Diputació de Tarragona, Servei de Publicacions.
- Pernoud, R. (1974). *Les Templiers*. Paris : Presses universitaires de France.
- Planas, M. (2010). *Els Templers a les comarques gironines / Meritxell Planas, Carles B. Gorbs*. Aiguaviva del Gironès : Ajuntament d'Aiguaviva,.
- Pujol i Canelles, M. (1984). Els Templers a l'Empordà. La Comanda del Temple de Castelló d'Empúries, [Recurs electrònic].
- Robert Vinas, J. F. S. . . . [e. al. . (1998). *Les Templiers en pays catalan*. Perpinyà : Llibres del Trabucaire.
- Sans i Travé, J. M. (1990). *El Procés dels templers catalans : entre el turment i la glòria*. Lleida : Pagès.
- Sans i Travé, J. M. (1996). *Els Templers catalans : de la rosa a la creu*. Lleida : Pagès.
- Sans i Travé, J. M. (1996). *Diplomatari de la casa del Temple de Barberà (947-1213)*, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Sarobe i Huesca, R. (1998). *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny : 1070-1200*. Barcelona : Fundació Noguera.
- Torre Muñoz de Morales, I. de la. (2004). Los Templarios y el origen de la banca / Ignacio de la Torre Muñoz de Morales ; [prólogo de José-Luis Martín]. Madrid : Editorial Dilema.
- Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera.
- Vilar Bonet, M. (2000). *Els Béns del Temple a la Corona d'Aragó en suprimir-se l'orde : (1300-1319) / Maria Vilar Bonet ; pròleg de Josep Maria Sans i Travé*. Barcelona : Fundació Noguera.
- Villanueva, J. L. (1806). Viage literario á iglesias de España.

10.1 Bibliografia auxiliar

- Alart, B. (1867). «Supression de l'orde du Temple en Roussillon», *Bulletin de la société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, XV, pp. 25-115 (reeditat a Perpinyà, 1988).
- Alart, .B. L'Hôpital et la Commanderie de la Perche.
- Ayala Martínez, C. Barquero Goñi, C. Matellanes Marchan, J.V. Novoa Portela, F. Rodríguez-Picavea, E. (1992). "Las Órdenes Militares en la Edad Media peninsular. Historiografía 1976-1992. I. Reinos de Castilla y León". *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 2, pp. 119-169.
- Ayala Martínez, C. Barquero Goñi, C. (2002). "Historiografía Hispánica y Órdenes Militares en la Edad Media, 1993-2003", *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 12, pp.87-144
- Baraut, C. (1987). "Béns i censos dels Templers al Roselló, Vallespir, Conflent i Fenolledès segons un capbreude 1264", a *Estudis Rossellonesos dedicats a en Pere Ponsich*, Perpinyà, pp. 175-180.
- Barber, M. (1970). "The Origins of the Order of the Temple", *Studia Monastica*, 12, pp. 219-240.
- Barber, M. (1972). "James of Molay, the Last Grand Master of the Temple" *Studia Monastica*, XIX, pp.91-124.
- Barber, M. (1978). *The Trial of the Templars*, Cambridge University Press.
- Barber, M. (1994). *The New Knighthood. A History of the Order of the Temple*, Cambridge University Press. (Versió en espanyol: Barber, M. *Templarios: La nueva caballería*, Barcelona, 2001).
- Bartús i Carrera, V. J. (1834). *Historia de los templarios*, Barcelona.
- Barthélemy, E. (1857). *Étude sur les établissements monastiques du Rossellion*, París.
- Benavides, A. (1860). *Memorias del Rey D. Fernando IV de Castilla*, 2 vols., Madrid
- Bertran Roigé, P. (1995). "La historiografía del comtat d'Urgell", *El comtat d'Urgell*, I, Lleida, Universitat de Lleida, pp. 11-16.
- Bertran Roigé, P. (1992). "Gardeny: els templers a Lleida", *Lleida, la ciutat dels dos turons*, Lleida, pp. 11-42.
- Bertran Roigé, P. (2003). *L'orde del Temple, 700 anys després. Els cavallers del Temple o la vigència d'un mite*. Sala d'exposicions de Caixa Sabadell del 18 de març al 31 de maig de 2003, Sabadell, Fundació Caixa Sabadell, pp. 11-29.
- Bertran Roigé, P. (1977). "Concessió de mercat i fira a Vilanova de Corbins per Pere el Catòlic (1213)", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 16, pp. 7-10.
- Bisson, N. (1976). "Credit, Prices and Agrarian Production in Catalonia: a Templar Account (1180-1188)", a *Order and Innovation in the Middle Ages. Essays in Honor of Joseph R. Strayer*, Princeton. New Jersey, pp. 87-102 i 446-449.

- Bisson, N. (1984). *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Counts-Kings (1151-1213)*, Berkley and Los Angeles, 2 vols.
- Bisson, N. (1997). "Les finances del jove Jaume I (1213-1228)" a *L'impuls de Catalunya a l'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, pp. 159-185
- Bonet i Donato, M. (1998). "Consideracions sobre el patrimoni dels ordes militars a Catalunya en temps de Ramon Berenguer IV", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 11-30
- Bruguera, M. (1881). (1882). *Historia general de la religiosa y militar orden de los caballeros del Temple desde su origen hasta su extinción, obra según documentos originales*, Vol. I. Madrid; vol. II, Barcelona.
- Carreras i Candi, F. (1908) Excursions per la Catalunya aragonesa y província d'Osca, I, Gardeny, Fraga, Sixena y Sarinyena, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», XVIII/162, Barcelona, pp. 193-20.
- Castillón Cortada, F. (1980). "Política hidráulica de templarios y sanjuanistas en el valle del Cinca (Huesca)", *Jerónimo Zurita. Cuadernos de Historia*, 35-36, pp. 381-443.
- Castillón Cortada, F. (2003). "Templarios y sanjuanistas de Monzón en la fundación y desarrollo de Berver de Cinca", *Cuadernos del Centro de Estudios de Monzón y Cinca Medio* 30, pp.83-136. *Colección de Documentos Inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, ed. P. de Bofarull i Mascaró, vol. IV i vol. VIII.
- Delaville Le Roux, J. (1890). «La suppression des templiers», *Revue des Questions Historiques*, XLVII, 48 pp. 29.
- Delaville Le Roux, J. (1983). «Les Archives de l'Ordre de l'Hôpital dans la péninsule ibérique», *Nouvelles Archives de Missions Scientifiques et Littéraires*, 4, pp. 1-283.
- De la Torre Muñoz de Morales, (2004). I. *Los Templarios y el Origen de la Banca*, Madrid.
- Demurger, A. (2002). *Jacques de Molay. Le crépuscle des templiers*. Biographie Payot, Paris.
- De Vertot, R. A. (1736-1737). *Histoire de l'Ordre des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem, apellez depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui chevaliers de Malthe*. Paris, Chez Rolins fils.
- Du Bourg, M.-A. (1883). *Ordre de Malte. Histoire du Grand Prieuré de Toulouse et des diverses possessions de l'Ordre de Saint- Jean de Jérusalem dans le sud-ouest de la France*. Tolosa de Llenguadoc (reimprès a Marsella, Laffite Reprints, 1978)
- Edbury, P. W. (1991). *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, Cambridge; Edbury, P.W. (1994) *The Templars in Cyprus, a The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Ed. Barber, M. Aldershot, pp. 189-195.
- Finke, H (1907). *Papsttum und Untergang des Templersordens*, 2 volums, Münter.
- Forey, A. J. (1980-81). "The Will of Alfonso I of Aragon and Navarre", *Durham University Journal*, 73, pp. 59-65.
- Forey, A. J. (1987). "Notes on irrigation in North-Eastern Spain during the XIIIth and XIVth centuries" *Anuario de Estudios Medievales*, 17 pp. 381-443.

- Forey, A. J. (1987). "Women and the Military Orders in the twelfth and thirteenth centuries " *Studia Monastica*, XXIX, pp. 63-92; Forey, A. J. (1989) "The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century " *English Historical Review*, CIV, pp. 1-24
- Forey A. J. (1989). *The beginning of the proceedings against the aragonese templars, in God and Man in Medieval Spain. Essays in Honour of J. R. L. Highfield*, edited by Derek W. Lomax and David Mackenzie, Warminster, pp. 81-96.
- Forey, A. J. (1991). "The Military orders and the Ransoming of Captives from Islam (Twelfth to Early Fourteenth Centuries)", *Studia Monastica*, 33, pp.259-280.
- Forey, A. J. (2001). "Letters of the last Two Templars Masters", *Nottingham Medieval Studies*, XLV, pp. 145-171.
- Fuguet, J. I Plaza, C. (2005). *Los templarios en la península ibérica*, Barcelona.
- García Larragueta, S. (1957). *El gran priorato de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén (siglos XII-XIII)*, Pamplona: Institución "Príncipe de Viana"
- García Larragueta, S. (1981) "El Temple en Navarra", *Anuario de Estudios Medievales*, 11, pp. 635-61.
- Hernández Sanahuja, B.(1885). «Extinción de la orden de los Templarios en la Corona de Aragón», *Revista contemporánea*, 58 pp. 49-64; 59 pp. 174-187.
- Lacarra, J. M. (1978) *Alfonso el Batallador*, Saragossa.
- Ledesma Rubio, M. L. (1968) "La población Mudéjar en la vega baja del Jalón" a *Miscelánea ofrecida al Ilmo. Sr. D. J. M.^a. Lacarra y de Miguel*, Saragossa, pp.335-351
- Ledesma Rubio, M.L. (1979). "Las Órdenes Militares en Aragón durante la Edad Media", *I Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón*, Saragossa, pp. 101-161
- Ledesma Rubio, M. L. (1980). "Notas sobre los mudéjares del valle del Huerva (siglos XII al XIV)", *Aragón en la Edad Media. Estudios de economía y sociedad*, III, Saragossa. Pp 7-29.
- Ledesma Rubio, M. L. (1983). "La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios", a *Aragón en la Edad Media*, V, Saragossa, pp.69-93
- Ledesma Rubio, M. L. (1988). *Cartas de población y fueros turolenses*, Terol; Ledesma Rubio, M. L. (1990). *Fueros y cartas de población aragonesas*, Saragossa
- Ledesma Rubio, M. L. (1991). *Cartas de población del reino de Aragón en los siglos medievales*, Saragossa
- Lema Pueyo, J. A. (1998). "Las cofradías y la introducción del Temple en los reinos de Aragón y Pamplona. Guerra, intereses y piedad religiosa", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 311-331.
- Lomax, D. W. (1976). *Las Órdenes militares en la Península Ibérica durante la Edad Media*. Salamanca.
- Lourie, E. (1975). "The Will of the Alfonso I «El Batallador» King of Aragon and Navarre: a Reassessment", *Speculum: a Journal of Medieval Studies*, L/4, pp. 635-651.
- Luttrell, A. (1996). *The Earliest Templars, a Autour de la première croisade*, Éd. M. Ballard, Paris, pp. 193-202.

- Luttrell, A. (1970). «La Corona de Aragón y las Órdenes Militares durante el siglo XIV», in *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 2.2, Valencia.
- Luttrell, A. (1978) *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, London, article 2.
- Martínez Díez, G. (2001). *Los templarios en los reinos de España*, Barcelona.
- Melville, M. (1974). *Les vie des Templiers*, Éditions Gallimard, s.l., (hi ha una versió espanyola: Melville, M. *La vida secreta de los Templarios*, Girona, 1995)
- Metcalf, D. M. (1980). "The templars as bankers and monetary traders between West and East in the Twelfth Century" a Edbury P. W. - Metcalf D. M. (eds.) *Coinage in the Last East. The Fourth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, pp. 1-17.
- Michelet, J. (1851). *Le procès des Templiers*, 2, París, pp. 423-515.
- Miret i Sans, J. (1911-1912). "Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó de 1289", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VI, pp. 61-75.
- Moxó y Montoliu, F. (1993). "Los Templarios en la Corona de Aragón", *Aragón en la Edad Media*, 10-11, pp. 661-673. Moxó y Montoliu, F. (1997) "Los Templarios en la Corona de Aragón", a *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla (ss. XIII-XV)*, Saragossa, pp. 53-66.
- Nicholson, H. (1995). *Templars, Hospitallers and Teutonic Knights. Images of the Military Orders, 1128-1291*, Leicester; Nicholson, H. (2001) *The Knights Templar: a New History*, Stroud. (Hi ha versió espanyola: Nicholson, H. (2006) *Los Templarios: Una nueva historia*, Barcelona.)
- Nicolas C.-A. (1903). *Le manuscrit de Jean Raybaud à Aix*. Nimes.
- Padilla Lapuente, J. I. (1991). "La construcció d'un enginy hidràulic. Els comptes del molí batan de Gardeny (Lleida, 1290-1291)" *Ilerda. Humanitats*, 49, pp. 105-127.
- Pagarolas i Sabaté, L. (1996). "Las Primeras Órdenes militares: Templarios y Hospitalarios" , *Códex Aquilatensis*, 12. *Actas IX Seminario sobre Historia de l Monacato (Los monjes soldados. Los templarios y otras Órdenes militares)*, organizado por el centro de Estudios del Románico de la Fundación Santa maría la Real (Aguilar de Campoo), pp. 31-56.
- Pagaroles i Sabaté. L. (2004). "Las primeras órdenes militares: templarios y hospitalarios", a *Los Monjes Soldados. Los Templarios y otras Órdenes Militares, Code Aquilarensis, Cuadernos de Investigación del Monasterio de Santa María del Real*, 12, pp. 31-56
- Pagaroles i Sabaté, L. (2005). "Les Bases socials i econòmiques del poder de l'orde del temple", a Casanovas, À. I Rovira, J. (eds.), *L'orde del Temple entre la guerra i la pau*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, pp. 35-50.
- Palacios, A. M. (1999). *Las Órdenes Militares en Aragón*, Saragossa.
- Prutz, H. (1888). *Entwicklung und Untergang des Tempelherrenordens*, Berlin.
- Puig i Cadafalch, J.; De Falguera, A.; Goday, J. (1918). *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, IEC, III, pp. 422-425 y 576-578.
- Pujol Casademont, E. (2003). *Miret i Sans, Joaquim*, a *Diccionari d'Historiografia Catalana*, Director Simon Tarrés, A. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 817-818

- Rubió, J. D'Alós, R. i Martorell, F. (1907). *Inventaris inèdits de l'Ordre del Temple a Catalunya, a Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1*, pp. 385-407.
- Rubió i Lluch, A. (1908 i 1921). *Documents per l'història de la cultura catalana migeval*, 2 Vols. Barcelona, 1908 i 1921. Miret i Sans només va disposar del primer volum.
- Rodríguez de Campomanes, P. (1747). *Dissertaciones históricas del Orden y Cavallería de los Templarios*, Madrid (reedició anastàtica, Barcelona, 1975).
- Rovira i Port, J. Casanovas i Romeu, À. (2003). *Imatges i testimonis singulars. L'empremta templera més inèdita, a 700 anys després. Els cavallers del Temple o la vigència d'un mite*, Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell, pp. 39-49.
- Ruiz Domènec, J. E. (1998). *Primeros pasos de la orden militar del Temple en Cataluña*", *Anuario de Estudios Medievales*, 28, pp. 263-268.
- Runciman, S. (2008). *Historia de las Cruzadas*, I. Alianza Editorial.
- Russell, P. E. (1982). *Introducción a la cultura hispánica*, Barcelona: Crítica.
- Saige, G. (1864). *De l'ancienneté de l'Hôpital Saint Jean de Jérusalem*, a *Bibliothèque de l'École des Chartres*.
- Sans i Travé, J. M. (1977). "Alguns aspectes de l'establiment dels Templers a Catalunya: Barberà", *Quaderns d'Història Tarraconense, 1*, pp. 9-95;
- Sans i Travé, J. M. (1994). *L'Orde del Temple als Països Catalans: la seva introducció i organització (segles XII-XIV)*, a *Actes de les Primeres Jornades sobre les Ordes Religioso-Militars als Països Catalans (segles XII-XIX)* Diputació de Tarragona, pp. 17-42.
- Sans i Travé, J. M. (1997). "Les rendes de la batllia de la comanda del Temple de Barberà l'any 1264" a *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*. Diputació de Tarragona, Tarragona, pp. 511-521.
- Sans i Travé, J. M. (2000). "Els templers catalans, propietaris d'esclaus" a Ferrer i Mallol M. T. - Mutgé i Vives, J. *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana. Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*, CSIC, Barcelona, pp. 309-324.
- Sans i Travé, J. M. (2002). "Armes, queviures i bestiar d'algunes comandes del Temple a Catalunya, Aragó i València segons uns inventaris de 1289 (primera part)", *Sacra Militia Revista di Storia degli Ordini Militari*, Any III, pp. 47-88; Sans i Travé, J. M. "Armes, queviures i bestiar d'algunes comandes del Temple a Catalunya, Aragó i València segons uns inventaris de 1289 (segona part): L'explotació ramadera".
- Sans i Travé, J. M. (2005). "L'orde del Temple a Catalunya", a Casanovas, À. I Rovira, J. (eds.), *L'orde del Temple entre la guerra i la pau*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, pp. 7-34
- Sarobe i Huesca, R. (1997). *Els molins dels templers al Segrià el segle XII. Estudi a través dels seus documents*, memòria de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.
- Sastachs i Costas, J. (1885). *Memoria sobre el Archivo Prioral de Cataluña de la Orden de San Juan de Jerusalén*, Barcelona.
- Schicki, P. (1975). "Die Entstehung und Entwicklung des Templerorders in Katalonien und

- Aragon", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 28, pp. 115-135.
- Schottmüller, K. (1887). *Der Untergang des Templer-Ordens*, vol. 2, Berlín (reimprès 1970).
- Serra i Rotés, R. (1988). "Les propietats de l'Orde Militar del Temple a la Cerdanya a partir d'un capbreu de l'any 1275", a *XXXIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Puigcerdà.
- Sesma Muñoz, J. A. (1986). "Demografía y sociedad: la población de Monzón en los siglos XIII-XV", a *Homenaje a Don José María Lacarra. II, Príncipe de Viana, XL-VII*, anejo 3, pp. 687-710.
- Tommasi, F. (1983). "«Templari» e «Templari Sancti Iohannis». Una precisazione metodologica", a *Studi Medievali*, 3ª sèrie, XXIV, I, pp. 373-384
- Ubieto Arteta, A. (1980). "Cofrades aragoneses y navarros de la milícia del Temple (Siglo XII)", a *Aragón en la Edad Media*, III, pp.29-93
- Verdon, L. (1975). "Les revenus de la commanderie templière du Mas Déu (Roussillon d'après le terrier de 1264)", a *Annales du Midi*, 107, pp. 167-193.
- Vilar Bonet, M. (1962). "Actividades financieras de la Orden del Temple en la Corona de Aragón", a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, 2, Barcelona, pp. 577-585.

Annex I

Entre les moltes comandes que han tingut un estudi exhaustiu amb diplomataris i monografies, hi ha algunes que no han rebut aquest estudi, una d'aquestes ha estat la comanda d'Aiguaviva. Miret i Sans dedica dues pàgines a parlar sobre aquesta comanda, en aquestes dues pàgines hi podem trobar fragments de tres documents d'època templera. Forey no amplia aquesta documentació ja que com diu Fuguet no va ser capaç de trobar-los després de l'estudi de Miret i Sans. Meritxell Planas i Carles Gorbs han realitzat una obra sobre els templers a les terres gironines i reserven un capítol de trenta vuit pàgines a la comanda d'Aiguaviva.

1. Els orígens de la comanda d'Aiguaviva s'han de situar com a mínim l'any 1192, segons Miret Sans a *Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya* podem veure els tres extractes de documents referents a la comanda d'Aiguaviva que va trobar a l'arxiu de la Corona d'Aragó el més antic dels quals és una donació a la casa del Temple d'Aiguaviva del mes de març del 1192 "*Sit notum cunctis quod ego Raimundus de Letone consilio et voluntate Bernardi de Letone et Guillelmi et Arberti et Arnalli fratrum meum vendo tibi Berengario de Arboribus comendatori gerundensium baiulie in honore Militie et domui militie de Aquaviva per francum alodium perpetuo totum illum campum integre qui dicitur de Auztor quem habeo in parrochia Sancti Cucuphatis de Saltu, qui affrontat ab oriente et circio in honore Berengarii de Cigario, a meridie in honore Sancti Petri Gallicantus, ab occiduo in carraria... ad utilitatem et comodum predicte Militie sicut illum cum omnia sua proprietate siue integritate iamdicte domui Militie et tibi iam dicto B. de Arboribus et omnibus tuis confratribus presentibus atque futuris... perpetuo vendo per D. solidos denaris barchinonenses... Actum est hoc X. Kalendas aprilis anno Domini MC.XCI*"¹⁷⁷.

2. Miret i Sans ens presenta una llista de comanadors de la comanda d'Aiguaviva: Berenguer d'Arbós 1192-1209, Joan d'Agde 1237, Bernat de Montllor 1252, Berenguer de Calaca 1265, Pere de Cànoves 1272, Guillem d'Abellars 1293, Berenguer de Vallvert 1303 i Guerau de Regàs 1305¹⁷⁸. Aquesta llista no apareix als documents que presenta sobre la comanda d'Aiguaviva i no deixa clar d'on l'ha extret tot i que com hem pogut veure el primer comanador d'Aiguaviva apareix al document anterior, es de suposar que Miret i Sans quan va consultar els documents del Temple va

¹⁷⁷Miret i Sans, J. (2006) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 172). Lleida: Pagès editors. Perg. 2, armari 16, Arxiu G. P.

¹⁷⁸ Miret i Sans, J. (2006) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 518). Lleida: Pagès editors.

extreure aquesta llista. Planas i Gorbs comenten el nom de Berenguer d'Arbres, nom que apareix al primer document de la comanda d'Aiguaviva i que li canvien el nom corregint així a Miret i Sans¹⁷⁹, com a comanador de la Batllia de Girona, que és com es coneixia abans la comanda d'Aiguaviva.

La recent publicació del *Diplomatari del Masdéu* de Tréton fa aparèixer nous comanadors de la comanda d'Aiguaviva. Tréton assenyala que fra Cabot¹⁸⁰ va ser successivament comanador de Sant Hipòlit de la Salanca (1216), de Palau del Vidre (1219), novament de Sant Hipòlit (1222), de Perpinyà (1229-1234), de Sant Hipòlit (1244-1246), d'Aiguaviva del Gironès (1246), de Perpinyà (1248-1250), de Palau del Vidre (1250), de Perpinyà (1251-1252) i de Sant Hipòlit (1253-1257)¹⁸¹. En un altre document del *Diplomatari del Masdéu* esmenta també a Berenguer Sacabada¹⁸², comanador d'Aiguaviva de Gironès: febrer 1264, Berenguer Sacabada apareix quan Tréton explica un contracte d'acapte. Per tant amb l'edició de documents del Masdéu es possible afegir dos comanadors a la llista que va elaborar Miret i Sans. A més a més, amb els documents de l'arxiu de la Pia Almoïna que es a l'arxiu Diocesà de Girona i accessibles en forma de regist a la web de l'arxiu, es pot completar la llista de comanadors de la comanda d'Aiguaviva, amb aquesta informació he pogut elaborar el següent llistat:

Fra Berenguer d'Arbós 1192-1209

Fra Joan d'Agde 1237

Fra Cabot de Tatzó 1246

Fra Ponç de Vilopriu 1250¹⁸³

¹⁷⁹ Planas, M. Gorbs, C. (2010) *Els Templers a les Comarques Gironines*. Ajuntament d'Aiguaviva, pp. 217, peu de pàgina 283. Miret i Sans tradueix *de Arboribus* a *d'Arbós*, però l'equivalent de *d'Arbós* en llatí seria *de Arbuteo*. Per això a la traducció catalana que s'ofereix s'ha respectat la forma llatina que apareix en el document original de Miret i Sans, i *Berengario de Arboribus* s'ha traduït com a *Berenguer d'Arbres*, cognom català encara viu sota la grafia *Abras*.

¹⁸⁰ Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera. Volum I, pp.33. Un tal Cabot de Tatzó va subscriure el 26 d'octubre de 1145 un acord entre Bernat Berenguer, vescomte de Tatzó, i el comte Gausfred III respecte al lloc de Pujols.

¹⁸¹ Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera. pp.33.

¹⁸² Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera. Volum I-Volum III pp. 157-158, 1580-1581 acta núm. 628.

¹⁸³ Fra Ponç de Vilopriu, comanador d'Aiguaviva [de l'orde del Temple], enfranqueix Berenguera, filla d'Oller Selvà de Garoia, per 2 sous 8 diners. Notari Berenguer, prevere. Arxiu Pia Almoïna P-002-04979.

Fra Bernat de Montllor 1252

Fra Pere 1252-1255¹⁸⁴

Fra Berenguer Sacabada 1264

Fra Berenguer de Calaca¹⁸⁵ 1265

Fra Pere de Cànoves 1272-1281¹⁸⁶

Fra Guillem d'Abellars 1293

Fra Riambau de Montclús 1299¹⁸⁷

Fra Berenguer de Vallvert 1303-1304¹⁸⁸

Fra Guerau de Regàs 1305

He elaborat també, a partir de la documentació de l'arxiu Pia Almoïna, un breu llistat de germans templers que van servir a la comanda d'Aiguaviva.

Fra Rosselló, preceptor¹⁸⁹ de la comanda del Temple d'Aiguaviva 1223-1224¹⁹⁰

¹⁸⁴ Fra Pere, comanador de la Milícia [del temple] d'Aiguaviva, amb consentiment de fra Arnau de Segúries i fra Pere de Camprodon, estableix a Jaume d'Arnau d'Olives els cortals i casals que té a Girona, al forn de Ruca, prop del call, a cens d'11 sous bar., per 55 sous bar. dels de 88 el marc d'acapte. Carta partida. Notari Bernat de Vic. (escrivà) Ramon de Mercadal. Arxiu Pia Almoïna P-002-03529; Fra Pere, comanador de la casa del Temple d'Aiguaviva, enfranqueix Maria, filla de Berenguer de Garona, de Campllong, que passa a ser dona pròpia de Bernat de Tallada, per 4 sous bar. Notari Bernat Benúç, arxiu Pia Almoïna P-002-02392.

¹⁸⁵ Calaca pot ser una mala lectura o transcripció del cognom Sacabada de l'anterior comanador "Cabada", per tant pot ser el mateix templer.

¹⁸⁶ Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdeu*. Barcelona : Fundació Noguera. Volum I-Volum IV pp. 157-158, 2281-2282 acta núm. 980 Cart. Gén., nouv. Acq. Lat. 27, ff. 496-499, segons B.

¹⁸⁷ Fra Riambau de Montclús, comanador de la casa d'Aiguaviva de l'orde del Temple, enfranqueix Pere Guillem fill de Guillem Garonya, de Campllong, per 30 sous bar. Notari Pere Burgués. Arxiu Pia Almoïna P-002-02404.

¹⁸⁸ Fra Ramon de Vilert, cambrer de la casa del temple, d'Aiguaviva, per comissió de Berenguer de Vallverd, comanador de la mateixa, enfranqueix Guillema, filla de Ponç de Serra i de Maria, esposos d'Aiguaviva, que passa a ser dona pròpia del benefici de la pabordia de l'Almoïna, per 2 sous 8 d. bar. Notari Pere Bramon, clergue de Vilablareix, Arxiu Pia Almoïna P-002-01403.

Fra Arnau de Segúries i Fra Pere de Camprodon 1252¹⁹¹ de la nota 182

Fra Ramon Vilert, cambrer¹⁹² de la casa del temple d'Aiguaviva 1304¹⁹³

Guillem de Bach, cavaller que havia estat de l'orde del Temple 1321¹⁹⁴

Berenguer de Palau, cavaller que havia estat de l'orde del Temple 1323¹⁹⁵

3. La documentació ens descriu alguns elements del domini de la comanda d'Aiguaviva, Forey ens proporciona una informació molt important sobre l'aportació monetària que feia la comanda d'Aiguaviva al Temple amb 100 masmudines, de les que menys aportaven juntament amb la comanda del Puig-reig al Berguedà amb 35 masmudines.¹⁹⁶ Miret i Sans ens mostra gràcies als

¹⁸⁹ Els preceptors s'encarregaven de la direcció i gestió de les cases subalternes de la comanda, aquelles que eren massa lluny com per que la casa mare pogués encarregar-se eficientment. Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera. Volum I-Volum IV pp. 63.

¹⁹⁰ Fra Rosselló, preceptor de la Milícia [del Temple] a Aiguaviva, estableix a Bernat Guillem de Corçà un solar de Girona, situat prop del forn dels canonges, a 10 sous de cens, per 21 aurei d'acapte. Notari Ponç, sacerdot. Arxiu Pia Almoïna P-002-03800; Fra Rosselló, preceptor de la Milícia [del Temple] a Aiguaviva, dóna en violari a Guillem, a la seva esposa Maria i a un fill seu, el celler que Guillem i la seva esposa tenien per ell a Girona, prop del forn de Santa Maria, a cens de 10 sous bar. de quatern, per 20 sous d'acapte. Carta partida. Notari Pere d'Aiguaviva. Arxiu Pia Almoïna P-002-03801.

¹⁹¹ Veure nota 182, és factible pensar que si el comanador d'Aiguaviva fra Pere té el consentiment de fra Arnau de Segúries i de fra Pere de Camprodon, aquests dos frares siguin també templers.

¹⁹² La seva funció era la de vetllar pels aspectes concernents a l'administració interna de la casa. D'una banda, tenia cura de la política patrimonial i, de l'altra, era l'encarregat dels afers d'intendència, es preocupava del bon funcionament de la comanda. Pagarolas, L. (1999). *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa); De Jaume Primer fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)* Volum I. Diputació de Tarragona. pp. 123-125.

¹⁹³ Veure nota 186.

¹⁹⁴ El bisbe mana amb autoritat del papa a Berenguer de Flaçà, comanador de la casa d'Aiguaviva del Temple, que pagui a Bernat d'Hospital de Castellar, procurador de Guillem de Bach cavaller que havia estat de l'orde del Temple 250 sous, despesos per la taxació de béns del mateix Temple, 25 octubre 1321. Arxiu Diocesà de Girona G-3 f 98v-99.

¹⁹⁵ Berenguer de Palau, cavaller que havia estat de l'orde del Temple, reconeix a Berenguer de Flaçà, comanador d'Aiguaviva de l'Hospital, haver rebut integrament la pensió anual de 1.400 sous que li havia assignat l'arquebisbe de Tarragona, 24 gener (1322) 1323. Arxiu Diocesà de Girona G-3 f 207v-208.

¹⁹⁶ Tréton, R. (2010). *Diplomatari del Masdéu*. Barcelona : Fundació Noguera. Volum I, pp.169.

documents que ens presenta algunes de les propietats de la comanda d'Aiguaviva, "*una capella sots invocació de Santa Maria Magdalena y junt ab una casa y terres de la parròquia d'Aiguaviva; possehia també la capella de Santa Maria dels Madrenchs, en la parròquia de Vilablareix.*"¹⁹⁷.

La primera propietat de la comanda d'Aiguaviva de la que es té constància la trobem en un dels extractes de documents que Miret i Sans adjunta sobre Aiguaviva a la seva obra magna, aquesta propietat és un camp situat a prop de la parròquia de Sant Cugat de Salt. Els templers van adquirir aquesta propietat per 500 sous l'any 1192¹⁹⁸.

El segon document, datat de l'any 1209, i la segona propietat que la comanda d'Aiguaviva va rebre, en aquest cas per una donació, va ser un molí a canvi de que l'orde es comprometés a mantindre dia i nit una llàntia encesa a la capella dedicada a santa Magdalena de la comanda d'Aiguaviva "*offerimus Deo et altari beate Marie quod situm est in ecclesia domus Militie de Aquaviva ad faciendum scilicet servicium unius lampadis que die ac nocte ardeat ante predictum altare continue in perpetuum totum dominium Integre tocus illius nostri molendini de ipsis Callers quod habemus in rieria Tyceris. .. quod quidem dominium nos emimus ab Izac de Sancto Celedonio iudeo, quod eciam ipse emerat a Petro Raimundo de Villa de magno et preterea donamus ad predictum servicium medietatem totam Integre de omnibus arboribus que sunt retro ipsum molendinum sicut continetur a rego huius molendini usque ad alveum Tyceris... Hec autem donum facimus in manu et potestate B de Arboribus comendatoris predictae domus Militie*".¹⁹⁹

Finalment, el tercer i últim document que ens proporciona Miret i Sans és la venda per 200 sous per un altre nivell de domini sobre el molí que uns dies abans van donar. Aquest document data també de l'any 1209 "*laudo et concedo Militie de Aquaviva in manu et potestate Berengarií de Arboribus, comendatoris eiusdem Militie in perpetuum totum illud molendinum íntegre quod tu B de Arboribus emisti a B de Saltum in rieria Tyceris in loco vocato Callers, in parrochia Sancti Cucuphatís de Saltu et difinio ipse Militie perpetuo quicquid michi pertinebat vel pertinere poterat in predicto molendino...*"²⁰⁰

¹⁹⁷ Miret i Sans, J. (2006) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 173). Lleida: Pagès editors.

¹⁹⁸ Veure nota 175.

¹⁹⁹ Miret i Sans, J. (2006) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 173). Lleida: Pagès editors. Perg. 2, armari 16, Arxiu G. P.

Però, són Meritxell Planas i Carles Gorbs els que aporten un nou llistat de les propietats de la comanda. Al final del capítol sobre la comanda d'Aiguaviva de l'obra *Els Templers a les Comarques Gironines* esmenten un document datat el 3 de desembre del 1322, on "en agraïment als serveis prestats, la reducció a un morabati d'or del lluïsmen que havia de satisfer-se pels casals que Jaspert Folcrà, sagristà de la seu de Girona, tenia al carrer de la Ruca de Girona sota domini directe de la comanda d'Aiguaviva, en aquell moment ja propietat de l'Orde de l'Hospital però que havia estat de la Milícia del Temple, el document està signat per fra Ramón d'Empúries, prior de Catalunya de l'Orde de l'Hospital."²⁰¹ Aquest document és a l'Arxiu diocesà de Girona. D'aquest mateix arxiu també surt la documentació d'època hospitalera que esmenta altres propietats de la comanda d'Aiguaviva en temps del Temple. Aquestes propietats són la casa del carrer dels Banys i la casa al carrer Ciutadans de Girona. Així com les propietats a les poblacions de Fontanilles, Ruplà i Vilablareix. En el cas de Fontanilles la referència ve donada per un document hospitaler amb el bisbe de Girona i els delmes que havia de captar per l'orde de l'Hospital i que abans eren del Temple. El document data de l'any 1318, quan l'orde de l'Hospital ja era el propietari de les terres.²⁰²

El cas de Ruplà es té documentat pel manament que fa el bisbe l'any 1318, ordenant que tots els homes i dones de la localitat que haguessin servit al temple en qualitat de serfs, li prestessin homenatge i entreguessin els seus béns immobles a l'Orde de l'Hospital²⁰³. El cas de les propietats a Vilablareix ja és comentat per Miret i Sans amb la capella de Santa Maria dels Madrenys.

4. Pel que fa a les restes arqueològiques i arquitectòniques de les que disposem, aquesta informació ens la proporciona Fuguet sobretot, de qui hem consultat a l'obra titulada *L'arquitectura dels templers a Catalunya*, Fuguet presenta un croquis i comenta les senyals que va trobar a les restes arquitectòniques d'Aiguaviva²⁰⁴. Dedicava un apartat de dues pàgines d'aquesta obra a la comanda d'Aiguaviva, la part exterior de la masia té un aspecte modern, però a l'interior Fuguet va veure

²⁰⁰ Miret i Sans, J. (2006) *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya; Aplec de noves i documents històrics*. (6^a ed., p. 174). Lleida: Pagès editors. Perg. 2, armari 16, Arxiu G. P.

²⁰¹ Planas, M. Gorbs, C. (2010) *Els Templers a les Comarques Gironines*. Ajuntament d'Aiguaviva, pp. 222.

²⁰² Planas, M. Gorbs, C. (2010) *Els Templers a les Comarques Gironines*. Ajuntament d'Aiguaviva, pp. 228-229. ADG. Llibre G-4, f. 40v.

²⁰³ Planas, M. Gorbs, C. (2010) *Els Templers a les Comarques Gironines*. Ajuntament d'Aiguaviva, pp. 232-233. Arxiu històric de Girona AHG. Fons notarial de Ruplà, 560, s/f. 4 de les calendes d'abril de 1318.

²⁰⁴ Fuguet Sans, J. (1995). *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Dalmau, Barcelona. pp.327-329. (Veure Figura 2)

estructures medievals de les diferents modificacions fetes durant època hospitalera. A la façana, sobre la porta hi ha una pedra amb una inscripció del segle XV i dos escuts, un de l'orde de l'Hospital i l'altre d'un dignatari de l'orde, Fuguet creu que aquesta inscripció és un recordatori de la restauració feta al segle XV, després dels disturbis de l'any 1404. L'any 1660 es va fer una descripció de l'edifici per una visita prioral, aquesta descripció reflecteix pràcticament l'estat actual de la casa²⁰⁵.

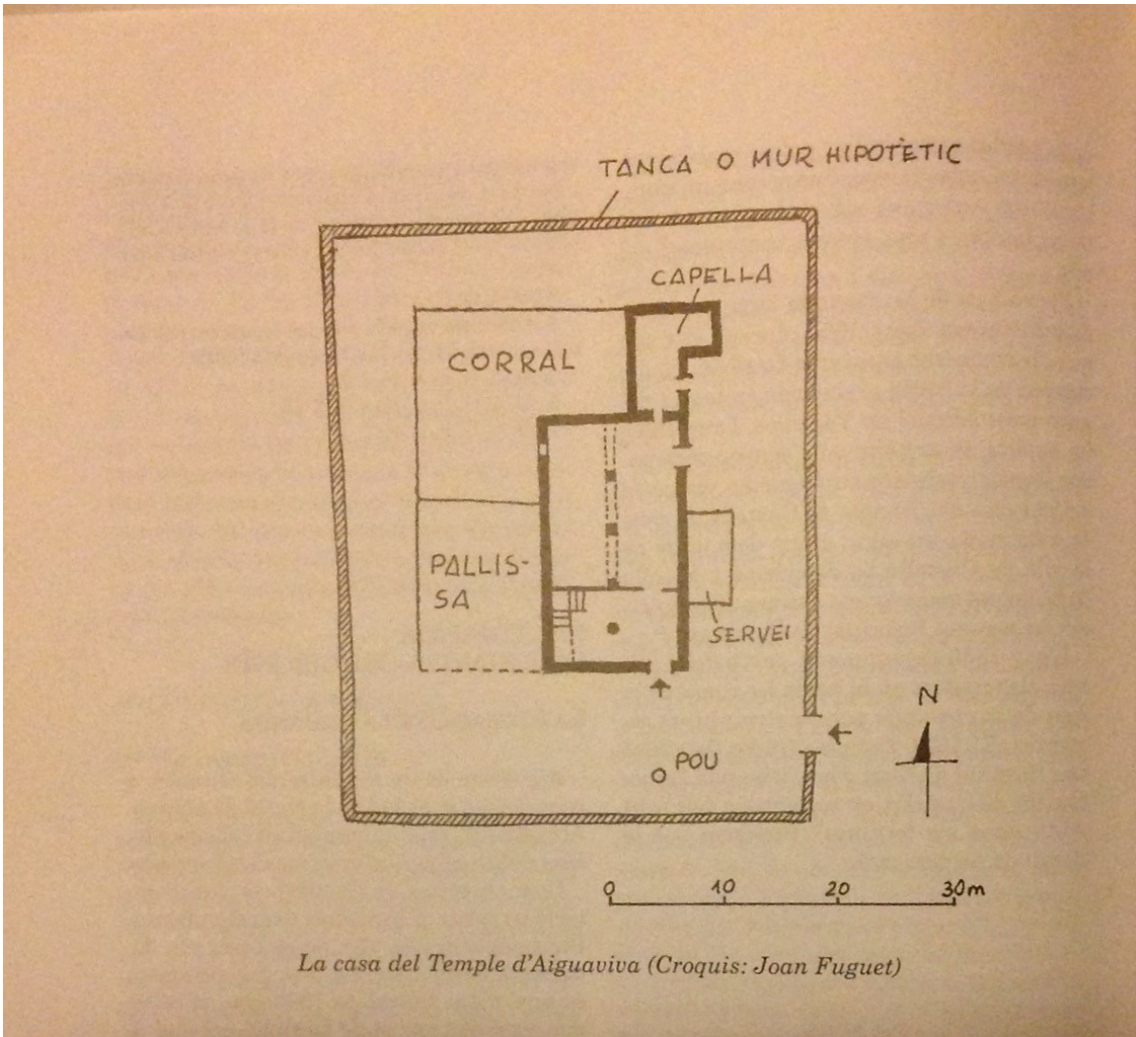
El que acabem de realitzar no és res més que una introducció a una comanda humil que ens demostra com una recerca en profunditat permetria ampliar considerablement els nostres coneixements sobre l'orde del Temple i la seva comanda d'Aiguaviva. Aquesta introducció inicial és la base per a un posterior estudi més exhaustiu sobre aquesta comanda.

²⁰⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó ACA, G. P, a. 24, v. 3, f. 45v.

Annex 2



Figura 1



La casa del Temple d'Aiguaviva (Croquis: Joan Fuguet)

Figura 2